

Themanummer:
**Wijthmen, Herfte en
Zalné in vogelvlucht**

Zwols Historisch Tijdschrift

38e jaargang 2021 nummer 4 - 8,50 euro

'Kleurrijke Zwollenaren'

Koen Nijmeijer

Hendrikje Boeve

Iedereen in Wijthmen en Herfte kocht wel eens iets in de winkel van sinkel van 'Vrouw Boeve', zoals ze in het dorp werd genoemd. Hendrikje Boeve had niet alleen van alles te koop. Ze was strabant en pront, maar bovenal een buitengewoon vriendelijke vrouw. Voor iedereen. Ze was echter bepaald niet voor de poes als men kwaad in de zin had. Ze werkte ooit een paar zigeunervrouwen, dat op roverspad was, eigenhandig met behulp van haar wandelstok de deur uit.

Wie binnentrad in het snuisterijenparadijs van Hendrikje Boeve-Dekker aan de Kroesen-

allee moest soms veel geduld hebben. Het kon gebeuren, dat de vrouw des huizes net een dutje in de stoel deed of druk was in het achterhuis. Dus het kon even duren voordat je als klant geholpen werd. En dan stond de tijd even stil. Dat bood je de gelegenheid om de volgestouwde omgeving eens goed in je op te nemen. De winkel pulde werkelijk uit met alles wat je zo gek niet bedenken kon. Het rook er - in mijn verbeelding althans - naar kamferballen. Oh ja, ze verkocht ook ansichtkaarten met de groeten uit Wijthmen.

Haar inkopen deed ze zelf. Daarvoor had ze zelfs een rijbewijs gehaald en een Daf aangeschaft, een automatische auto, die ze wekelijks met bestellingen inlaadde. Met diezelfde Daf reed ze ook op een zondagmorgen naar de kerk (Rehoboth), toen de deur niet goed dichtzat en ze in een scherpe bocht uit de auto viel en over straat rolde. Het liep goed af.

Hendrikje was als dienstmeisje uit Dalmsholte gekomen. Na het vroegtijdig overlijden van de eerste vrouw van Anton Boeve trouwden ze. De laatste 25 jaar van haar leven kwam ze er alleen voor te staan. Ze wist zich uitstekend te redden, molk de koe, mestte het varken en dreef de winkel in haar uppie. Ze was een geëmancipeerde vrouw avant la lettre. Toen Wijthmen vlak voor haar dood in de ban raakte van een schoolstrijd zou ze in vertrouwde kring tot verzoening en de 'toekomst aan de jeugd' hebben opgeroepen. Een kleindochter durfde dat niet met zekerheid te bevestigen. 'Want ze was ook diplomatiek en wilde aan iedereen verkopen'. Ze overleed uiteindelijk thuis, te midden van haar naasten, op 23 oktober 1993. Ze was 84 en ligt begraven in het familiegraf op Bergklooster. Bij het leeghalen van het huis werd een grote voorraad vuurwerk op zolder gevonden. Want ook dat explosieve goedje verkocht ze.

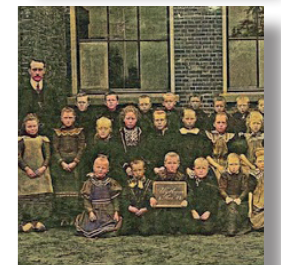
Fotocollectie:
P.L. Keuzekamp,
Onderzoek:
Jan Bouwmeester

Redactioneel

volgt

Inhoud

'Kleurrijke Zwollenaren'	198
Koen Nijmeijer	
Wijthmen, Herfte en Zalné in vogelvlucht	200
Gerard Hulsmann / Steven ten Veen	
De Heinoseweg, centrum van bedrijvigheid	208
Gerard Hulsmann / Steven ten Veen	
Van 'stadion De Mol' naar de Elshof	214
Gerard Hulsmann / Koen Nijmeijer	
Hoe het plaatselijke onderwijs op een bijzondere wijze bleef bestaan	220
Koen Nijmeijer	
Herinneringen van een professor	227
Derk-Jan Dijk	
Herman Pot woont op een kruispunt van wegen	230
Steven ten Veen	
Schooljongen uit Wijthmen werd burgemeester van Heerenveen	232
Tjeerd van der Zwan	
Wijthmen liep uit om de skelters van Karba te zien	234
Steven ten Veen	
Een dorp van boeren	236
Koen Nijmeijer	
Zwolle in de greep van de blauwe knoop	242
Jan van de Wetering	
'Uit het Drostenhuis'	250
Saskia Zwiers	
De Peperbus na ruim 65 jaar verdwenen	252
Steven ten Veen	
Auteurs	261

Coverfoto: Luchtfoto omgeving Wijthmen.

Wijthmen, Herfte en Zalné in vogelvlucht

Gerard Hulsmann
Steven ten Veen

Van de voormalige gemeente Zwollerkerspel zijn Berkum, Frankhuis, Ittersum en Westenholte al ingelijfd door de naar groei hunkerende stad Zwolle. Wijthmen met in zijn kielzog de buurtschappen Herfte en Zalné zijn de dans nog ontsprongen. De bewoners daar voelen er trouwens ook niets voor om onderdeel van de stad te worden. Veel liever blijven ze op veilige afstand van Zwolle, hoewel de invloed van de stad zowel tijdens de vorige eeuwen als zeker in de huidige tijd sterk aanwezig is.

Toch kunnen de ruim duizend mensen die in Wijthmen, Herfte en Zalné wonen er niet gerust op zijn dat hun leefgebied niet alsnog onderdeel van groot Zwolle gaat worden. In de jaren zestig van de vorige eeuw moest daarvoor al worden gevreesd toen de gemeente op zoek ging naar een nieuwe woningbouwlocatie omdat Zwolle-Zuid nagenoeg vol was gebouwd. Twee gebieden werden geschikt bevonden om die rol te gaan spelen, Herfte en Stadshagen. Na ze aan een milieueffectrapportage (MER) te hebben onderworpen, viel de keuze op Stadshagen. Maar nu, een kleine

Ansichtkaart. (Particuliere collectie)

dertig jaar later, is Herfte opnieuw in beeld om woningbouwlocatie te worden. Wel onder een andere naam, Vechtpoort, maar dat zal voor de bewoners in het gebied geen verschil maken.

De naam Vechtpoort duikt op in de zogeheten 'Omgevingsvisie' die een paar maanden geleden door de gemeenteraad is vastgesteld. De locatie waar het om gaat, is in twee delen geknipt. Vechtpoort 1, waar de grond voor een groot deel in handen is van projectontwikkelaars, ligt tussen de Nieuwe Vecht bij Berkum en de spoorlijn naar het noorden, Vechtpoort 2, waar de gemeente op vrijwel alle grond, grofweg tussen de spoorlijn naar Emmen en de Wijthmenerplas, een optie heeft om er te kunnen bouwen. Duizenden woningen zouden er gebouwd kunnen worden. Maar pas na de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 wordt waarschijnlijk besloten waar de uitbreiding van Zwolle eventueel plaats gaat vinden.

Honderd woningen

Niet alleen in Herfte maar ook in Wijthmen, met afstand de grootste van de drie buurtschappen, houden ze hun hart vast. Dat er de komende jaren in Wijthmen wordt gebouwd, is al nagenoeg zeker. Een project van honderd woningen staat op stapel in de buurt van het sportpark en het Kulturhus. Daar is iedereen blij mee, want het is ondertussen al bijna zestig jaar geleden dat er in het dorp überhaupt sprake van woningbouw was. En dat doet pijn omdat het voor jongeren vrijwel onmogelijk is om in de eigen buurt te blijven wonen. Maar op duizenden woningen op loopafstand zit bijna niemand te wachten.

Het zijn dus spannende tijden voor Herfte en Wijthmen, die elk een eigen identiteit hebben, maar ook een gemeenschappelijke geschiedenis. In dit themanummer is Wijthmen als grootste van de drie buurtschappen de rode draad. Een oor-

konde uit 960 van de Germaanse tijd bevat de eerste vermelding van het dorp, aangeduid als 'Wie', wat zoveel betekent als klein heiligdom of heilige plaats. Het verklaart ook waar de voor velen merkwuurde naam Wijthmen vandaan komt. Dat die naam wordt uitgesproken als 'Wietum' heeft ongetwijfeld met het Sallands dialect te maken. Een latere vermelding dateert uit 1207, waarin de bisschop van Utrecht de 'novelle tienden' (een soort belastingheffing) voor onder andere de buurtschappen Ittersum en Wijthmen heeft geschonken aan het kapittel van Deventer. Het kreeg daarmee recht op tien procent van de opbrengst van het ontgonnen en nog te ontginnen land. Deze akte maakt duidelijk dat het gebied Wijthmen in die tijd nog in een ontwikkelingsfase verkeerde en dat er dus ontginningen plaats vonden.

Boerderijen

Het eerste overzicht van het aantal huishoudens in Wijthmen en Herfte dateert van een belastingkohier uit ongeveer 1400, waarin 31 hoofden van huishoudens staan vermeld. Dit aantal zou daarna eeuwenlang nauwelijks toenemen. De bevolking woonde op de hoger gelegen gronden ter bescherming van de overstromingen, die bijna jaarlijks plaatsvonden. De bebouwing bestond grotendeels uit boerderijen die in een lint op de zandheuvels achter elkaar stonden. Op een kadastrale kaart van 1810-1832 komen namen van erven voor als Anderlo, Assevoort, Hoekseboer, Vondeman, Homberg, Konstapel, Kroes, Bulder, Kolks, Manes, Wittebelt, Hoekbrink en Fakkert. Tegenwoordig staan er nog zo'n dertig boerderijen, merendeels melkveebedrijven.

Zo ontstond in de loop der tijd een kleine hechte gemeenschap van mensen die op elkaar aangewezen waren in noodsituaties, maar ook voor zaken als onderhoud van wegen, bruggen en sloten. Iedereen maakte er deel van uit, of je nu landeigenaar, pachter, een keuter of een grote boer was. Samen moesten de klussen worden geklaard. Het noaberschap - de verplichting van burens om elkaar te helpen - speelde een grote rol in de buurtschappen. Zelfs nu is die, zij het in geringere vorm, nog aanwezig. Bijvoorbeeld bij overlijdens waarbij burens voor hulpverlening zorgen.

Grote invloed

Zwolle oefende altijd al een grote invloed uit op de buurtschappen. Ook op religieus gebied bijvoorbeeld, was de bevolking afhankelijk van de stad omdat daar de kerken stonden voor het dopen van kinderen, het sluiten van huwelijken en voor begrafenissen. De schout van Zwolle was belast met de uitvoering van instructies van de hogere overheden en zorgde voor de uitoefening van de rechtspraak, het handhaven van orde en veiligheid en het opmaken van notariële akten. Ook op defensief gebied waren Wijthmen, Herfte en Zalné aangewezen op de stad. In tijden van geweld konden er binnen de muren schuilen. En natuurlijk gingen men er naar toe om er inkopen te doen.

De oude Heinoseweg.
(Particuliere collectie)

Dwars door Wijthmen liep eeuwenlang de oude landweg die Zwolle verbond met Twente en het Duitse achterland. Veel kooplieden maakten er gebruik van en bezochten dan vaak herberg De Mol of café De Zon om hun paarden te laten rusten en zelf een maaltijd te nuttigen of een borrel te drinken. In het najaar was de weg dikwijls als gevolg van het weer en het overstromde land vrijwel onbegaanbaar. Dat veranderde omstreeks 1830 toen de weg met klinkers werd bestraat zodat men er gedurende het hele jaar gebruik van kon maken. Gevolg hiervan was dat de toen nog zanderige Hessenweg richting Ommen snel aan betekenis verloor.

De verbinding tussen Wijthmen en Herfte was lange tijd bedroevend slecht, bij nat weer veranderde de zandweg in een modderpoel en hartje zomer leek ze wel een woestijn. De sociale contacten tussen de beide buurtschappen waren daardoor zeer beperkt. Wim Beltman (1912-1981), die in Herfte woonde, liet kort voor zijn dood in een verslag van de commissie '40-jaar parochie Herfte-Wijthmen' optekenen dat hij als twintigjarige in Wijthmen alleen bakker Israël en (hoef)smid Pot kende. Opvallend was dat de mensen in Herfte modieuzer gekleed gingen dan die in Wijthmen. Toen de rooms-katholieke kerk aan de Erfgenamenweg net gebouwd was, verbaasden de kinderen van Beltman zich over de Sallandse mutsen die sommige vrouwen uit Wijthmen droegen. 'Kijk allemaal zusters', zeiden ze spontaan. Omgekeerd keken kerk-gangers uit Wijthmen licht geïrriteerd naar hun burens uit Herfte. 'Met die stadse ummegean dá kan nie', werd er gezegd. Maar gaandeweg raakte men aan elkaar gewend. De weg tussen de kerk en Herfte werd tenslotte ook aangepakt en in 1947 officieel geopend door burgemeester Catharinus Slager, die een lintje mocht doorknippen.

Een eigen parochie

Na de reformatie en het verbod om het katholieke geloof uit te oefenen, stapte een grote meerderheid van de bevolking van Zwollerkerspel over naar de protestantse kerk. Opmerkelijk is dat de

meeste inwoners van Wijthmen en Herfte trouw bleven aan het katholieke geloof van de moederkerk. Dit was vooral te danken aan vooraanstaande en welgestelde families die priesters onderdak verleenden en bescherming boden. Daaronder bevond zich de adellijke familie Rutenberg die in de buurt van Dalfsen aan de Vecht woonde. Hier stichtte de Zwolse pastoor Arnoldus Waeijer in 1645 de statie 'Broekhuizen' met een schuilkerk. Omdat de afstand naar die kerk toch wel erg lang was, werden vanaf 1690 diensten gehouden in een boerderij in de buurtschap Emmen.

Toen tien jaar later Johannes Josephus Kattenberg uit Zwolle pastoor was geworden, verhuisde de schuilkerk naar een boerenhoeve aan de vroeger belangrijke Oude Twentseweg, die nu Oude Wijthmenerweg heet. Volgens een kroniekschrijver van die tijd deed de pastoor dat 'omdat daar bijna geen ander als catholycken woonden alsof hij nabij midden onder de gelovigen was van dit tijdstip af'. Uit een register van midden achttiende eeuw van het schoutambt Zwolle blijkt dat 75 procent van de inwoners van Wijthmen katholiek was. De schuilkerk van pastoor Kattenberg werd het 'Thoonenhuus' genoemd en deed tot ongeveer 1770 dienst, waarna Gerardus Michael Hampzinck de kerk verplaatste naar het meer centraal gelegen Hoonhorst. In Wijthmen was men niet blij met die verhuizing, waardoor sommigen uit protest in Zwolle gingen kerken.

Het rooms-katholieke kerkhof. (foto Steven ten Veen)

Omdat de parochie Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand nog geen kerkgebouw had, werd in de boerderij van Jan Meiberg aan de Erfgenamenweg een noodkerk ingericht. Meiberg schonk de parochie een stuk land ter grootte van zo'n drie hectare, waarop niet alleen de kerk, de pastorie, het parochiehuus en de r.k. school werden gebouwd, maar ook een kerkhof kwam. (Particuliere collectie)

De Bataafse revolutie in 1795 zorgde er voor dat in ons land alle godsdienstige gezindten gelijk werden gesteld. De katholieken in Wijthmen en Herfte moesten echter nog tot 22 december 1943 wachten voor de Aartsbisschop van Utrecht, Johannes de Jong (1885-1955), voor deze buurtschappen de parochie 'Onze Lieve Vrouwe van Altijd Durende Bijstand' stichtte. Pastoor Theodorus van Wee liet een schuur op het voormalig 'Buiten Veldwijk' tot gebedshuis verbouwen in afwachting van een echt kerkgebouw. De grond hiervoor werd geschonken door landbouwer Meiberg; de eerste steen werd in 1950 gelegd door deken Antonius F.J.M. de Wit (1891-1965). Een jaar later kon de nieuwe kerk in gebruik worden genomen.

Dankzij de eigen parochie bloeiden de sociale contacten tussen Wijthmen en Herfte op. Pastoor Van Wee richtte een toneelclub op, WIK (Willen Is Kunnen) met dan nog wel aparte afdelingen voor jongens en meisjes. Later ontstond uit WIK de toneelstichting Sagezo (samenstelling van Samen GERAAPT ZOOITJE), die nog altijd actief is. Er werd een voetbalclub opgericht met de veelbelovende naam Eendracht Maakt Macht (EMS), die een veldje tot zijn beschikking kreeg bij de boerderij van Klink die uiteindelijk plaats moest maken voor de Wijthmenerplas.

In februari 2001 ontstond door een fusie van de parochie van Wijthmen en Herfte met nog vier andere parochies de Zwolse parochie Thomas a Kempis. Voor de parochie 'Onze Lieve Vrouwe van Altijd Durende Bijstand' bleek dat al snel grote gevolgen te hebben. Vier jaar na de fusie werd namelijk besloten om de kerk aan de Erfgenamenweg te sluiten. De heftige protesten leken niets uit te halen. Maar toen op 22 november 2015 de sluitingsdienst werd gehouden, kregen de parochianen groot nieuws te horen: het Bisdom had besloten dat de parochie toch bleef bestaan. Een eigen pastoor hebben de katholieken in Wijthmen en Herfte echter niet meer. Het huis van de zielenherder wordt nu bewoond door Jan Stappenbelt, die grote bekendheid kreeg als persfotograaf van De Telegraaf. In het parochiehuus is een softwarebedrijf gevestigd, nadat het aanvankelijk een horecafunctie had gekregen. Van de verkoop van

het parochiehuus kreeg de uit de as herrezen parochie echter niets mee, sterker nog, ze moest met een negatief saldo een herstart maken. Sommigen spreken er nog altijd schande van.

Met dit soort problemen werden de protestanten in Wijthmen niet geconfronteerd, maar tot de bouw van een min of meer monumentale kerk is het nooit gekomen. Lange tijd hadden

Pastoor Van Wee. (Collectie Gerard Hulsmann)

Meisjes tijdens een processie in Wijthmen in de jaren vijftig. (Particuliere collectie)

De kerk Rehoboth, die naast café De Mol staat. (Collectie Gerard Hulsmann)

Het koor Zanglust van Rehoboth in de jaren zestig. (Particuliere collectie)

Rechts: De officiële opening in 1960 van de ijsbaan HWZ aan de Kuijterhuislaan. Onder de vlag voorzitter Hendrik van Gerner, naast hem burgemeester Reinhard Crommelin van Zwollerkerspel. (Collectie Gerard Hulsmann)

ze slechts de beschikking over een bescheiden kerklokaal dat op 7 mei 1911 plechtig in gebruik was genomen. Twee jaar daarvoor was al een zondagsschool opgericht, later gevolgd door een evangelisatievereniging. In 1949 stelde A. Kok een stuk grond aan de Heinoseweg naast De Mol beschikbaar voor de bouw van een kerk. Dominee C.D. van Noppen legde op 12 december 1949 de eerste steen en een jaar later kon het kerkgebouw, dat als naam Rehoboth kreeg, in gebruik worden genomen. Dat betekende tevens dat de in 1937 opgerichte zangvereniging een nieuw repetitielokaal had gekregen.

Verzuiling

De twee grote levensbeschouwelijke stromingen waren tot ongeveer de jaren zestig van de vorige eeuw duidelijk zichtbaar. Wie katholiek was, kocht brood bij bakker Jac. Israël en toen die gestopt was bij Willem van de Kamp in de Kroesenallee. De protestanten gingen naar bakker Jan Huzen aan de Heinoseweg. Voor de meeste boodschappen was men echter aangewezen op nabijgelegen dorpen als Dalfsen en Heino, want het grote Zwolle werd lang niet altijd als een logische winkelstad beschouwd. Op cultureel gebied bestond de splitsing tussen rooms en protestants eveneens. Zang en toneel op één kussen was heel lang niet mogelijk. Maar langzaam maar zeker groeiden de beide bevolkingsgroepen toch naar elkaar toe, ook omdat in de liefde religie veel minder een rol ging spelen en katholieke jongens dus gingen trouwen met protestantse meisjes en omgekeerd. Het eerste signaal van de hechtere samenhang was in 1956 de oprichting van de begrafenisvereniging Draagt Elkanders Lasten waarin bestuursleden van beide religieuze richtingen zitting namen. DEL, waarin de oude begrafenisvereniging van Wijthmen opging, was in feite een voortzetting van het noaberschap waarbij hulp bij het overlijden van een buurtgenoot een belangrijk onderdeel is. Met de keuze voor de plek waar de dode begraven zou worden, had ze niets te maken. Voor de katholieken was daarvoor het kerkhof achter de parochiekerk aan de Erfgenamenweg de aangewezen plaats. De protestanten lieten hun dierbaren meestal op Bergklooster begraven.

Sport

De toenadering tussen de geloofsgemeenschappen werd vooral in de sport goed zichtbaar. In 1960 leidde dat tot de opening van de ijsbaan H.W.Z. (Herfte Wijthmen Zalné) aan de Kuyterhuislaan en negen jaar later tot de oprichting van de Sport Vereniging Wijthmen, waarvan Johan Elshof (1939-1970) de eerste voorzitter was. Gestart werd met voetbal op het terrein achter herberg De Mol, waarvan uitbater Henrie Smeenk zijn land om niet beschikbaar stelde. Over de sportvereniging die in 1973 een nieuwe accommodatie aan de Erfgenamenweg in gebruik kon nemen en het Kulturhus dat naast de velden werd gebouwd, staat een apart artikel in dit nummer. De primeur voor het voetbal in de buurtschappen had echter niet Wijthmen maar Herfte. Hier werd in november 1922 de voetbalvereniging Herfte opgericht, die zich als lid bij de Noord-Centrale Voetbalbond aanmeldde. Als levensbeschouwing werd 'neutraal' vermeld. De voetballers speelden op een veldje aan de Watersteeg (nu Kuyterhuislaan). Een lang leven was de club echter niet beschoren. In het seizoen 1923/1924 werd nog in de 2e klasse Oost gespeeld, maar nog geen jaar later trok Herfte zich uit de competitie terug om zich begin 1926 op te heffen.

Buitenplaatsen

De eigenaren van de buitenplaatsen hadden grote invloed op de gang van zaken in de buurtschap-

pen. In 1737 was van de in totaal 608 hectare landbouwland zo'n zestig procent in bezit van de families Van Grootveld en Royer. Andere grondbezitters waren afkomstig uit de elite van Zwolle en Zwolse instellingen als het Hervormd Weeshuis. Lokale bewoners bezaten slechts een klein deel van het agrarisch gebied. Buitenplaatsen als Soeslo in Wijthmen en Boschwijk en Landwijk in Zalné bestaan nog altijd, evenals Helmhorst in Herfte. Veldwijk in Wijthmen, een buitengoed dat door een gracht was omgeven, werd in 1856 gesloopt om er een boerderij neer te zetten. Een van de eigenaren van deze buitenplaats had een zeer opvallende naam: Otto Maximiliaan Theodorus Adolphus baron van Hugenpoth tot Aerdt. In Herfte verdwenen Assevoort, dat ook wel Hassenvoort werd genoemd en Huize Den Valkenberg.

Het landhuis op Soeslo is in 1815 gebouwd, maar een buitenhuis (spijker) stond er al veel langer en is er achter het grote huis nog altijd. Lange tijd was het in het bezit van de gerenommeerde Zwolse familie Roijer. In 1965 kwam Soeslo in handen van de gemeente Zwolle, waarna een tijd aanbrak waarin het landhuis in verval raakte. Van 1983 tot 1992 was het Gereformeerd Vormingsinstituut in Soeslo gevestigd.

Antonia van Dorf, hulp in de huishouding van de familie Roijer, bij de voordeur van huize Soeslo. (Particuliere collectie)

Buitenplaats Boschwijk ligt langs de Heinoseweg tussen Zwolle en Wijthmen en werd in 1770 gebouwd. De bekendheid dankt zij aan de eerste bewoner, de beroemde dichter Rhijnvis Feith ('Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen') In 1950 werd het landgoed gekocht door de gemeente Zwollerkerspel als ambtswoning voor burgemeester Slager. Een jaar later werd een vleugel van het landhuis ingericht als raadszaal. De laatste vergadering van de gemeenteraad van Zwollerkerspel werd er in 1967 gehouden, want per 1 augustus van dat jaar werd de gemeente opgeheven en voor het grootste deel aan Zwolle toegevoegd. Boschwijk is net zoals Soeslo tegenwoordig in particulier bezit.

Huize Soeslo. (foto Jan van de Wetering)

Rhijnvis Feith. (Collectie Overijssel)

Huize Boschwijk. Later werd het eigendom van de gemeente Zwollerkerspel en werden er raadsvergaderingen gehouden. Burgemeester en later gedeputeerde Crommelin woonde er in die tijd. Na opheffing van de gemeente Zwollerkerspel werd Boschwijk particulier bezit. (Collectie Overijssel)

Het van hout gebouwde dagsanatorium in Herfte in 1925. In het midden het hoofdgebouw en aan de zijkanten de lighallen. (Archief Ambelt)

Scholen

In 1818 stichtte de gemeente Zwollerkerspel in Wijthmen een openbare school, die tot 1931 bleef bestaan. De grondwetswijziging in 1917, die het mogelijk maakte dat ook bijzondere scholen financiële steun van het rijk kregen, resulteerde in 1922 in de bouw van een school op protestants christelijke grondslag in Wijthmen. De kinderen van de katholieken gingen naar school in Hoonhorst tot in 1932 ook in Wijthmen een katholieke school werd geopend. Die werd gehuisvest in de voormalige openbare school. Toen in de jaren zestig van de vorige eeuw bleek dat dit gebouw niet meer aan de eisen voldeed, werd naast de katholieke kerk aan de Erfgenamenweg (nu Valkenbergweg) een nieuwe school gebouwd. In 1992 bleek dat het voortbestaan van zowel de protestants-christelijke als katholieke school in gevaar kwam vanwege het alsmat teruglopend aantal leerlingen. Die situatie mondde uit in een schoolstrijd.

Naast de twee lagere scholen was er in de eerste helft van de vorige eeuw nog een onderwijsinstelling in Herfte. Het betrof de zogeheten Buitenschool, die werd gesticht door de Zwolse Vereniging tot bestrijding van Tuberculose, die in 1919 grond aankocht van het landgoed de Helmhorst. Aanvankelijk was er nog sprake van een dagcentrum voor tbc-patiënten, maar toen in 1928 het landgoed De Ambelt kon worden gekocht dankzij een gift van het Zwolse schoolhoofd Gjalt Kuiper (hij had kinderen die aan tbc waren gestorven), ontstond de mogelijkheid om een school aan het centrum toe te voegen. De Buitenschool, die later De Ambelt als naam kreeg, groeide uit tot een belangrijk orthopedagogisch centrum in ons land.

Dokter van Tienen. (Particulier bezit)

De latere uitbreidingsnoodzaak resulteerde in nieuwbouw en de aankoop in Herfte van een aantal boerderijen, het Kastjeshuis en Huize Sorghvliet. In 1989 werd de school gesplitst in een afdeling voor moeilijk opvoedbare kinderen en een afdeling voor langdurig zieke kinderen. Op het hoogtepunt, zo rond 2010, telde De Ambelt zestienhonderd leerlingen, daarbij inbegrepen die van de vestigingen buiten Herfte. Taxibusjes reden over de Herfterlaan af en aan om de kinderen naar school te brengen en weer op te halen. De Wet passend onderwijs van 2014 zorgde ervoor dat het leerlingenaantal sterk zou dalen. De tijd dat toenmalig bestuursvoorzitter Frits Prins in de film '100 jaar Ambelt' zei dat het in Herfte een wirwar

Het stationnetje

In Herfte was ooit een halte van de trein tussen Zwolle en Emmen (toen zelfs met Stadskanaal als eindpunt). Het piepkleine station was in bedrijf tussen 15 januari 1903 tot en met 5 mei 1941. Op het simpele perron was geen spoorwegpersoneel aanwezig en de machinist liet de trein alleen stoppen als er iemand had aangegeven uit te willen stappen of als er iemand op de trein stond te wachten. Van die oude stopplaats is niets meer terug te vinden. Ze bevond zich vanaf de spoorwegovergang op de Herfterlaan een paar honderd meter in de richting van Zwolle, waar de lijn naar Emmen zich afsplitste van de lijn naar het noorden. Vooral bezoekers en kinderen van De Ambelt maakten er veel gebruik van.

De stopplaats Herfte-Veldhoek op de spoorlijn Zwolle-Emmen. De eerste trein die er stopte was vol kinderen die op de Buitenschool (nu Ambelt) zaten. (Collectie Overijssel)

van gebouwen was, dat spottend wel eens woonwagencamp De Ambelt werd genoemd, is definitief voorbij. Er rijden nu minder busjes van en naar Herfte, maar de omwonenden vinden het op de Herfterlaan nog altijd (te) druk.

Veranderingen

Voor de bewoners van de drie buurtschappen is er veel veranderd. De invloed van Zwolle is steeds duidelijker zichtbaar geworden en vormt voor de toekomst een gevaar voor het behoud van dit karakteristiek stukje 'Zwols platteland'. De weilanden, de beplantingen die de eigenaren van landgoederen lieten aanleggen, de zandruggen die voor hoogteverschillen zorgen, dit alles maakt van Herfte, Wijthmen en Zalné een gebied waar wandelaars en fietsers heel graag naartoe komen. 'Wijthmen zou zichzelf recreatief kunnen versterken', is de overtuiging van Janco Cnossen, die eerst als wijkwethouder en nu als voorzitter van Stichting Ouderenzorg Wijthmen meedenkt over de toekomst van het dorp.

Recreatie is er trouwens al, maar dan van een heel andere orde en op een grote schaal. Dan gaat het over de Wijthmenerplas en de golfbaan met achttien holes. Die ontwikkeling werd ingeluid door de aankoop in 1964 van een aantal percelen grasland door de firma Van Ossel uit Zoetermeer. Zij kreeg van de gemeente een vergunning om er zand te winnen, dat werd gebruikt voor de aanleg van wegen rond Zwolle en het ophogen van nieuwbouwwijken. In 1974 werd de miljoenste kubieke meter zand afgevoerd. De zandwinning was toen in handen gekomen van de gebroeders Tielbeke uit Lemelerveld. Uiteindelijk ontstond er een plas met een grootte van ongeveer 22 hectare. Dat die een recreatieve functie zou krijgen, was al in 1964 bij het afgeven van een ontgrondingsvergunning door de gemeente bepaald. Inclusief het land eromheen is het recreatiegebied Wijthmenerplas circa vijftig hectare groot. Honderdduizenden mensen komen er tijdens de zomermaanden verpozing zoeken. De bewoners van Herfte, Wijthmen en Zalné hebben er over het algemeen weinig last van, omdat ze redelijk ver van de plas wonen en de parkeerproblemen die aanvankelijk bij de Erfgenamenweg en Valkenbergweg ontstonden, zijn opgelost. Maar anders ligt dat

met de evenementen die zo nu en dan bij de plas worden georganiseerd. Die kunnen namelijk tot geluidsoverlast voor omwonenden leiden. Aan de gemeente is het de taak om net zoals met evenementen in Zwolle deze overlast tot een minimum te beperken. Van de golfbaan ondervindt niemand in de buurt hinder. Leden van de Zwolse Golfclub sloegen hun eerste holes overigens begin jaren negentig op een stuk grasland nabij Sauna Swol.

Voor Wijthmen is het een verademing dat sinds 2020 het verkeer niet meer over maar naast de Heinoseweg raast, nu er een vierbaans auto-weg tussen Zwolle en de afslag naar Hoonhorst is gekomen. Als er, zoals de plannen zijn, ook nog vanaf die N35 een aftakking richting Dalfsen komt, is Wijthmen helemaal autoluw geworden. Die rust biedt kansen om het authentieke karakter van het dorp te bewaren en te koesteren. Doordat op de Kroesenallee dan geen doorgaand verkeer richting Dalfsen meer mogelijk is, ontstaat de mogelijkheid om van dit stukje Wijthmen een dorpskern te maken die de sociale samenhang tussen de bewoners nog verder zal versterken. De innige band die er met Herfte en Zalné is zal nog lang blijven bestaan. Een band die zichtbaar wordt tijdens de zogenaamde 'Grassparty' die jaarlijks in Wijthmen wordt gehouden. Een volksfeest waarbij alle bewoners van HWZ bij elkaar komen en duidelijk is dat iedereen elkaar kent en blij is in dit stukje buitengebied van Zwolle te wonen. >>

Luchtfoto van de Wijthmenerplas. (foto Rick van der Kamp)

>> De Heinoseweg, centrum van bedrijvigheid

Gerard Hulsmann
Steven ten Veen

Niet alleen vanwege de aanwezigheid van de agrarische sector kon de Heinoseweg in het verleden het centrum van bedrijvigheid in Wijthmen worden genoemd. Dat begon al net buiten Zwolle in Zalné, waar tegenover landgoed Boschwijk een groentehandel en een automobielbedrijf waren gevestigd en eindigde voorbij De Mol, waar loonbedrijf Mulder-Eijkelkamp nog altijd de grootste werkgever van Wijthmen is. Van al die bedrijvigheid is het grootste deel verdwenen maar tot achteruitgang, laat staan verloedering, heeft dat niet geleid. De mensen in Wijthmen, Herfte en Zalné houden niet van stilzitten, maar steken liever de handen uit de mouwen. Dat blijkt in de tegenwoordige tijd bijvoorbeeld uit het grote aantal zzp'ers dat de buurtschappen telt. In dit artikel beschrijven we de bedrijvigheid langs de Heinoseweg vanuit Zwolle in de richting van Heino door de eeuwen heen.

Luchtfoto Heinoseweg. (foto Rick van der Kamp)

Heinoseweg jaren vijftig. (Particuliere collectie)

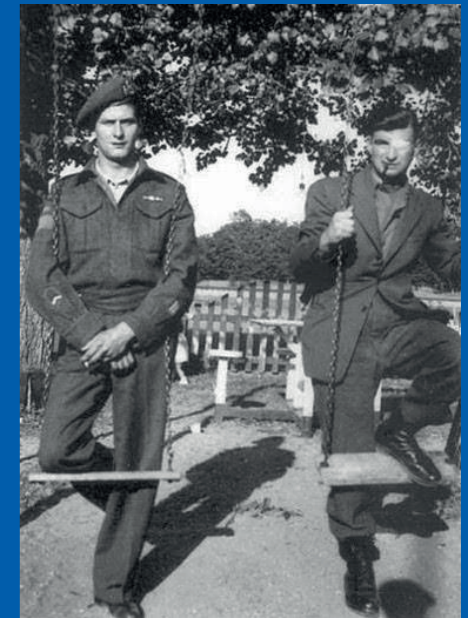
Wie vóór 1967 vanaf de Wipstrikkerallee de bebouwde kom van Zwolle verliet, hoefde bij wijze van spreken maar een paar stappen te zetten om op het grondgebied van de gemeente Zwollerkerpel te staan. Daar, aan de Heinoseweg voorbij de spoorlijn richting noorden, stond het markante landhuis waar de beroemde dichter Rhijnvis Feit woonde. Nadat er om hem te parafaseren uren, dagen, maanden en jaren als een schaduw vervlogen waren, hadden Stel en later Berend aan 't Rot er een groente- en fruithandel en Gait Mestebeld een autobedrijf. Van die zakelijke activiteiten is niets meer terug te vinden, of het zou het Heuvelhuis moeten zijn waar een van de zoons van Mestebeld woonde. Het bedrijf dat in 1937 in Ittersum werd opgericht en in de jaren zestig naar de Heinoseweg verhuisde, bestaat nog steeds en is uitgegroeid tot een internationaal opererende onderneming die in trucks handelt. Sinds een paar jaar is ze onder leiding van Manfred Mestebeld, de kleinzoon van de oprichter, in Lemelerveld gevestigd.

Te Siepe Wegenbouw is er onder deze naam niet meer maar is opgegaan in KWS (Koninklijke Wegenbouw Stevin). Het hoofdkantoor van Te Siepe stond in Ittersum, waar een grote stoomwals nog aan die tijd herinnert. Op een terrein aan de Heinoseweg, waar nu ongeveer het sorteercentrum van Post NL pakketten staat, liet het bedrijf in de jaren zestig van de vorige eeuw een asfaltfabriek bouwen.

Leo Major

Op de avond van 13 april 1945 verschenen twee Canadese soldaten, Leo Major en Willie Arsenault, op het erf van boer Van Gerner aan de Heinoseweg. Ze wilden weten hoe ze op een veilige manier Zwolle konden bereiken, waar ze moesten uitzoeken hoe het met de verdediging van de stad door de Duitsers gesteld was. Toen ze korte tijd later bij de spoorwegovergang waren, werden ze beschoten door Duitse soldaten waarbij Arsenault om het leven kwam. Major bracht het lichaam van zijn vriend de volgende ochtend naar de boerderij van Van Gerner, maar niet nadat hij zijn missie had volbracht. Zijn boodschap dat er in Zwolle nauwelijks sprake van verdediging was, behoedde de stad voor een bombardement en leverde hem er eeuwige roem op. De boerderij van Van Gerner ging in februari 1986 in vlammen op waarna alleen het woonhuis werd herbouwd.

Op de avond van 13 april 1945 klopten de Canadese soldaten Willy Arsenault (links) en Leo Major bij de familie Van Gerner aan om te vragen hoe zij het gemakkelijkst en ongezien Zwolle konden bereiken. Korte tijd later werden de twee nabij de spoorwegovergang door Duitsers onder het vuur genomen, waarbij Arsenault om het leven kwam. (fotograaf onbekend)

De asfaltfabriek van Te Siepe. (Particuliere collectie)

riek bouwen. Hendrik van Gerner (onder andere bekend als voorzitter van de ijsclub HWZ), die er precies tegenover een boerderij had, verhuurde

de grond en zei tegen iedereen die het maar horen wilde dat hij nog nooit een betere melkkoe had gehad. Of dat enthousiasme in de buurt werd gedeeld, valt te betwijfelen. Het gloeiend hete asfalt dat door vrachtwagens werd uitgereden, verspreidde namelijk een allesbehalve prettige lucht. De 'Mölle' werd het fabriekje genoemd, waarvan Bernhard de Ruiter de baas was. Samen met vrouw en kinderen woonde hij in een salonwagen die niet ver van de molen stond.

Van huize Zalné naar de Mol

Verscholen achter de geluidswal van de N35 staat huize Zalné, dat in zijn bestaan voor-namelijk een woonfunctie had, tegenwoordig in combinatie met een B&B. Gerhardus Bos en zijn zoon Hermen lieten het statige huis in 1919 bouwen. Een bijzonderheid is dat zij op het dak een bel plaatsten die aangaf wanneer het personeel mocht 'schaffen'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog diende huize Zalné als opvang voor de zusters Dominicanessen van het Catharina Apostolaat, die hun

Huize Zalné, gebouwd in 1919 in opdracht van Gerardus Bos. Tijdens de oorlog woonden de zusters Dominicanessen van het Catharine Apostolaat er en was het een centrum van sociale activiteiten. (Particuliere collectie)

onderkomen aan de van Roijensingel op last van de bezetters moesten verlaten. Pastoor Theo van Wee kwam er in 1943 en 1944 elke dag de Heilige Mis lezen. In de jaren zestig was in huize Zalné de praktijk van notaris Erfstemeijer gevestigd.

Benzinestation Nuri

Aan de Heinoseweg stonde vanaf de jaren zeventig het benzinestation van Nuri Bakaryildiz, die in 1965 als arbeidsmigrant vanuit Turkije naar ons land was gekomen en in Zwolle een succesvolle carrière als ondernemer opbouwde. Hij zorgde bijvoorbeeld voor de primeur van een autowasstraat, die onder zijn voornaam, maar met een andere eigenaar, nog altijd aan de Ceintuurbaan te vinden is. Nuri was manager van het tankstation op de Brink toen hij in 1974 het benzinestation overnam van Eshuis, die op last van Rijkswaterstaat met zijn pompen van de Ganzepan naar deze plek moest verhuizen. Ook al omdat er goedkoop kon worden getankt, kreeg Nuri veel klanten, maar de locatie was verre van veilig vanwege de auto's die er plotseling de weg op draaiden. Het leidde er uiteindelijk toe dat Nuri zijn station in 1993 moest sluiten.

Het benzinestation van Nuri Bakaryildiz, die rechts zelf bij de pomp staat. (Particuliere collectie)

Even verderop stond De Zon, maar in Wijthmen zei iedereen 'de Zonne'. De boerderij annex café werd in 1845 gebouwd, was jarenlang een belangrijke pleisterplaats voor reizigers van en naar Twente, maar ook een geliefd kroegje om een borrel te drinken. Volgens overlevering kwamen er veel stropers over de vloer. Iedereen in de buurt kende broer en zus Gait en Toos Reuvekamp, de eigenaren van de Zonne. Gait deed de boerderij, Toos zwaaide met strenge hand de scepter in het café. Omdat broer en zus katholiek waren, werd hier de oprichting van een eigen kerk in Wijthmen bezegeld. In 1970, na het overlijden van Toos, die in haar testament de kerk rijkelijk bedeedde, hield De Zon op te bestaan. Het pand werd gekocht door Johan en Jenny Onderdijk die er een melkvee-bedrijf begonnen, alsmede de teelt van bloemen. In 1991 stapten zij over naar vleesvee. In 2017 moest het pand wijken voor de aanleg van de nieuwe N35. Het had nogal wat voeten in de aarde voor met de sloop kon worden begonnen, want toen het pand leeg was, bleken dwergvleermuizen het in bezit te hebben genomen en toen die eindelijk waren vertrokken, werd asbest aangetroffen. Een eindje verder van de N35 kreeg het echtpaar Onderdijk een nieuwe woning met bedrijfsruimte.

Café De Zon, voor de mensen in de buurt de Zonne, was niet alleen een pleisterplaats voor reizigers, maar ook een plek waar stropers graag een borrel kwamen drinken. Het achterste gedeelte van het pand was overigens gewoon een boerderij. (foto Jan Drost)

Gerrit Marsman. (Particuliere collectie)

Aan dezelfde kant van de Heinoseweg vlogen de karts over de baan van Karba. Daar voorbij lag de rijwielzaak van Gerrit Marsman, hoewel het woord zaak misschien wel een beetje overdreven was voor zijn onderneming. De winkel bestond uit een klein kamertje van het al even kleine woonhuis waar voornamelijk onderdelen stonden en wie een nieuwe fiets wilde kopen, moest die uitzoeken bij de fabriek van Union in Den Hulst (Nieuwleusen). Achter het huis repareerde Marsman fietsen, bijvoorbeeld die van kinderen van de christelijke school, die aan de andere kant van de weg stond. 'Als je vroeg wat de reparatie kostte, zei hij meestal: 'Geef maar een dubbeltje of een kwartje'. 'Mijn ouders vroegen zich wel eens af waar Marsman van leefde', herinnert Hennie van Ittersum-van Gerner uit Wijthmen zich. Het pand werd later afgebroken om er een nieuw huis voor in de plaats te zetten.

De Mol

Luchtfoto van café De Mol met op de achtergrond het dorp Wijthmen. (foto Rick van der Kamp)

De oudst bekende foto van De Mol. Voor het café staan familieleden van de eerste generatie die het café exploiteerden. (Particuliere collectie)

Wat de Librije is voor fijnproevers is De Mol voor mensen die 'gewoon' lekker en niet te duur willen eten. Het café dankt zijn naam aan de man die het in 1732 heeft gesticht, Herm Mol. Overal langs de weg tussen Zwolle en Twente met het Duitse achterland stonden herbergen waar vermoeide reizigers een maaltijd konden gebruiken, postkoetsen halt hielden om de paarden uit te spannen en marskramers de nacht doorbrachten. Mol kocht de 'Caterstede den witte Belt' op een veiling en gaf het de naam 'De Mol'. Ruim een eeuw lang was het in bezit van deze familie. In 1895 werd Hermannus Westenenk, die behalve landbouwer ook wethouder in Raalte was, de nieuwe eigenaar. In 1905 verpachtte hij het café aan Dieks Smeenk, die er ten slotte in 1929 inclusief het omringende land eigenaar van werd voor een bedrag van veertienduizend gulden. Zijn dochter Gerrie en haar man Henk Teusink namen in 1974 de exploitatie over en sinds 2006 doen Henry en Mariëtta Teusink dat. Door de aanleg van de nieuwe N35

Henry Smeenk van de vierde generatie van de familie Smeenk zwaait nu de scepter over het café-restaurant annex chauffeurscafé. (foto Frans Paalman)

vroegen zij zich bezorgd af of dat niet ten koste van hun bedrijf zou gaan, maar nog altijd weet iedereen De Mol te vinden. Ook de vele vrachtwagenchauffeurs die in het café een douche nemen, een maaltijd gebruiken en vervolgens de nacht doorbrengen in de cabine van hun wagen op het parkeerterrein dat eens het voetbalveld van de SV

Wijthmen was. Café De Mol, met op de gevel een bord met de figuur van een mol op een molshoop en de tekst 'Al vroetende komt men er door' staat op de Rijksmonumentenlijst.

Schuin tegenover De Mol hadden de broers Albert, Peter en Martend Lindeboom een aannemersbedrijf. Peter had er overigens nog een baantje bij. Als een koe een dood kalf droeg of het kalf bij de geboorte te zwaar was, werd hij gebeld om als 'koeienverloskundige' hulp te verlenen. Bovendien was hij ook nog imker. Als laatste van de drie broers overleed hij in 1999. Het jaar daarvoor was hij slachtoffer van een nachtelijke overval geworden, waarbij hij ernstig werd mishandeld. De daders zijn nooit gepakt.

Concurrentie

Terug naar het begin van de Heinoseweg, bij de boerderij van Van Gerner. De volgende bedrijvigheid richting Wijthmen was de caravanhandel van de familie Krul gevolgd door Vels die bij boeren langs ging om textiel aan de man te brengen en Jan Smid waar je petroleum kon kopen. Bij Jan Pieters kon men terecht als de hulp van een installateur moest worden ingeroepen. Maar hij had ook een

Bij Jan Huzen werd het 'protestantse brood' gebakken. (Particuliere collectie)

winkel met huishoudelijke artikelen en je kon bij hem je fiets laten repareren of een nieuw exemplaar aanschaffen. Wijthmen was met drie rijwielzaken (Marsman, Pieters en Pot aan de Kroesenallee) zo rijkelijk bedeeld, dat het aanbod groter was dan de vraag. De concurrentie die dat opleverde bestaat niet meer want een fietswinkel is er in Wijthmen niet meer. Ook is er geen bakker meer. Daarvan had het dorp er ooit twee. Bij Jan Huzen op de hoek Heinoseweg/Kroesenallee werd 'protestants brood' gebakken, terwijl de katholieken het brood kochten bij Willem van der Kamp in de Kroesenallee, die deze bakkerij had overgenomen van Jacobus Israël. Maar dan kwamen er dagelijks ook nog bakkers uit Zwolle, Dalfsen en Heino naar Wijthmen om klanten te bedienen. Geen wonder dat Van der Kamp er op een gegeven moment letterlijk en figuurlijk geen brood meer in zag en ook Huzen enige tijd later met zijn nering stopte. Op deze plek is nu het autobedrijf van Willems gevestigd.

Wijthmen heeft ook nog een derde café gehad. Het heette 'de Poppenallee' en stond tegenover bak-

kerij Huzen op de andere hoek van de Heinoseweg en de Kroesenallee die aanvankelijk net zoals verder op het grondgebied van Dalfsen Poppenallee heette. De straatnaam werd veranderd ter herinnering aan de joodse familie Kroesen die hier voor de oorlog woonde. Het café werd vooral door boeren die van en naar de markt in Zwolle gingen bezocht. Zij konden er met paard en wagen zo naar binnen rijden. Maria Huis in 't Veld-Dute stond achter de tap, haar man Gerardus in het achterhuis, waar hij schoenen repareerde. 'De Poppenallee' hield al ver voor de oorlog op te bestaan, want Maria overleed in 1924 en haar man in 1939.

Andere bedrijvigheid

Onze tocht langs de Heinoseweg eindigt ten slotte op de plek waar het loonbedrijf van Mulder-Eijkelkamp staat. Gait Mulder, later opgevolgd door zijn zoon Theo, begon met de dienstverlening aan boeren die bij zaken als oogsten en hooien wel hulp konden gebruiken. De activiteiten breidden zich in de loop der jaren steeds verder uit, zeker nadat het tot een samenwerking met Frans Eijkelkamp was gekomen. Het loonbedrijf is nu met meer dan vijftig man personeel de grootste werkgever van Wijthmen. Ook de bedrijvigheid aan de Kroesenallee moet nog worden genoemd. Naast de al genoemde bakker Van de Kamp waren hier nog de smederij en werkplaats van de firma A.A. Pot en Zn., schoenmaker Rienties en de winkel van Sinkel van H. Boeve.

Voor het verkeer leverde de Heinoseweg veel gevaar op. Zoveel gevaar zelfs dat ze wel de 'dodeweg' werd genoemd. Met name op drie plaatsen was het oppassen geblazen: de bocht ter hoogte van Karba, de bocht bij Lindeboom en de kruising met de Kroesenallee. Er zijn verschrikkelijke ongelukken gebeurd, die ook mensenlevens hebben gekost. Eerdere ingrepen zorgden al voor meer verkeersveiligheid, maar nu de nieuwe N35 er is gekomen rijdt er op de oude Heinoseweg nauwelijks nog verkeer. Het wachten is nu nog op een nieuwe weg vanaf de N35 naar de Poppenallee en dan is Wijthmen een autoluw dorp geworden. >>

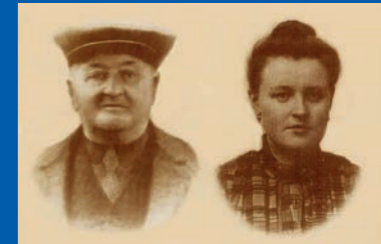
Links: Café de Poppenallee zat ver voor de oorlog op de hoek van de Heinoseweg en de Kroesenallee, die toen nog Poppenallee heette. Voor het café staat Dien Huis in 't Veld (rechts), dochter van de uitbaatster, samen met een vriendin. (Particuliere collectie)

Sauna Swol

In 1979 kochten Gerrit en Willy Bredenhof, enkele honderden meters verder vanaf De Mol richting Heino, een boerderij met land. Zij waren op dat moment eigenaar van een sauna in de Van Karnebeekstraat in Zwolle, die uit zijn jasje was gegroeid. De plek die zij voor Sauna Swol hadden uitgekozen was bij uitstek geschikt voor een dergelijke onderneming: gemakkelijk bereikbaar en onopvallend te midden van een mooi landelijk gebied. In 1999 namen dochters Minoes en Esther de leiding over en in 2012 werd een omvangrijke verbouwing afgerond. Toen vijf jaar later het 45-jarig bestaan kon worden gevierd, was Sauna Swol uitgegroeid tot een modern bedrijf dat in alle opzichten kon voldoen aan de eisen die aan een dergelijke onderneming worden gesteld. Helaas maakte oprichter Gerrit Bredenhof dit feest niet mee. Hij kwam door een ongelukkige val in de Rehoboth kerk die naast De Mol staat om het leven.

Het complex van sauna Swol. (foto sauna Swol)

Gerard Huis in 't Veld en Maria Dute. (Particuliere collectie)

Peter Lindeboom met zijn bijenkorven. (Particuliere collectie)

Gait Mulder (links) en naast hem Bernard Klink. (Particuliere collectie)

Bakker Van der Kamp. (Particuliere collectie)

>> Van 'stadion De Mol' naar de Elshof | Bij voetbalclub Wijthmen staat de deur altijd open

Gerard Hulsmann
Koen Nijmeijer

Waar anders dan in Café-restaurant De Mol kunnen de plannen beraamd zijn om in Wijthmen een voetbalclub op te richten? Na een gezellig partijtje biljarten brachten Dieks Smeenk en Jan Groters dat onderwerp in 1969 ter sprake. Beide mannen waren lid van de voetbalvereniging in Heino, waar op zondag werd gespeeld en met name tijdens de herfst tot hun ongenoegen veel wedstrijden op het laatste moment werden afgelast waardoor hun hele weekeinde in de war raakte. Tonnie Vosman, die het gesprek aanhoorde, kende dat probleem als lid van de voetbalclub in Hoonhorst ook. En zo stond er in De Mol een drietal op dat Wijthmen een voetbalvereniging zou gaan bezorgen.

Natuurlijk moesten er nog wel wat problemen worden opgelost. Zou er in Wijthmen en Herfte wel voldoende animo zijn om lid van de club te worden en waar zou er moeten worden gespeeld? Sportvelden had men in de beide buurtschappen immers niet. Maar intussen zorgde het thuisfront er wel voor dat Smeenk, Groters en Vosman hun droom niet zouden opgeven. Hun echtgenotes wilden maar wat graag dat hun mannen en dichterbij huis en op zaterdag zouden gaan voetballen. Zaten ze op zondag niet helemaal alleen thuis met de kinderen...

Stencils werden rondgebracht om de bewoners van Herfte en Wijthmen op de hoogte te brengen van hun plannen en dat leverde zoveel respons op dat aan de levensvatbaarheid van de nieuwe voetbalclub niet hoefde te worden getwijfeld. Maar hoe zat het met een speelveld? Ook dat probleem werd snel opgelost. Hendrik (Hennie) Smeenk van De Mol (vader van Dieks) had een stuk land achter het café-restaurant liggen dat hij wel beschikbaar wilde stellen. 'De Molle', die zijn koeien in de stal achter het café nog met de hand molk, had stiekem natuurlijk ook een zakelijk belang, want de derde helft zou mooi in de oergezellige dorpskroeg (met ouderwetse potkachel) worden gehouden. Naast de rijkelijk gevulde glazen bier, zo bedacht de cafébaas zich met handelsgeest, zouden de schalen met kroketten van de geliefde uitbaatster Derkie gretig aftrek vinden en voor een flinke stijging van de omzet zorgen. Zo gebeurde het.

Zaterdag

Op 28 april 1969, uiteraard in De Mol, werd de vereniging officieel opgericht en een kleine maand later een bestuur gekozen, waarvan Johan Elshof voorzitter werd, Jan Groters secretaris en Rein Visscher penningmeester. Visscher was vanuit de Zwolse Berkumstraat (naast de melkfabriek) op zoek naar een huis in Wijthmen terechtgekomen en had zich moeiteloos aangepast aan het buitenleven. Hij was één van diegenen, die zich achter de schermen van de dorpsgemeenschap onmisbaar maakte en tal van klussen met de spreekwoordelijke gezelligheid combineerde. Zoals bijvoorbeeld ook Harm Rienties en Willy en Marietje en later Jan van der Kolk, Wim Meijerman en Sjors Jansen of Lorkeers

Hennie en Derkie Smeenk in 1960 met hun drie zonen Henk, Derk-Jan en Dieks. (Particuliere collectie)

dat jarenlang deden. Zij vormen slechts een kleine afspiegeling van het immense vrijwilligerskorps in de loop der jaren. Nee, aan vrijwilligers heeft het in Wijthmen nooit ontbroken. En nog steeds draait de club louter op vrijwilligers, tegenwoordig een bijna onbegonnen opgave.

Om de club ook open te stellen voor andere sporten werd als naam Sportvereniging Wijthmen (SV Wythmen) gekozen. De keuze om op zaterdag te spelen was eigenlijk voor de oprichting al een feit. Het betekende ook dat de mensen die op zondag in het naast De Mol gelegen Rehoboth ter kerke zouden gaan, geen hinder van schreeuwen- de voetballers zouden hebben.

Met Henk Nijmeijer als een soort technisch directeur, die aanvankelijk ook de trainingen verzorgde - twee keer per week was er een conditie-loop over Soeslo waarbij hij op zijn Solex achter de groep reed - bereidde de SV Wijthmen zich voor op de start van de competitie. Intussen werd het

bestuur met de nodige problemen geconfronteerd. Rein Visscher, in het dagelijks leven werkzaam als landmeetkundige, was bijvoorbeeld tot de ontdekking gekomen dat het veld achter De Mol een paar vierkante meter te klein was om aan de spelregels van de voetbalbond te voldoen. Stichting Hervormd Weeshuis Zwolle bracht uitkomst. Zij stelde een strook aangrenzende grond beschikbaar, waardoor het probleem was opgelost, nadat verse koeienvlaaien, paardenbloemen, konijnenholen en molshopen waren verwijderd om de voetballers ruim baan te geven. Jan Peters, die samen met zijn vrouw het op steenworpafstand gelegen gezinsvervangend tehuis 't Rechterink voor verstandelijk gehandicapten runde en overdag werkzaam was bij de IJsselcentrale, legde een paar lantaarnpalen aan. Daardoor kon er 's avond bij licht worden getraind en hoefde niet langer bij invallende duisternis een beroep te worden gedaan op het licht van autolampen langs de zijlijn.

Van links naar rechts: Dieks Smeenk, Jan Groters, Tonnie Vosman en de eerste voorzitter Johan Elshof (1939-1970). (Particuliere collectie)

Teil met water

Een ander probleem was het ontbreken van kleedkamers en sanitaire voorzieningen. Besloten werd dat de spelers zich maar op de deel van De Mol - vaak tussen de koeien dus - moesten omkleeden en dat hier een teil met water zou worden neergezet zodat ze zich konden wassen. Een dergelijk primitieve voorziening wilde men de spelers van bezoekende clubs niet aandoen. Die mochten zich in de kelder van Rehoboth omkleeden.

Zo kon het gebeuren, dat in de rust van de wedstrijd boven de verhitte hoofden van de bezoekende spelers werd gerepeteerd door de christelijke zangvereniging Zanglust. Men kan zich waarschijnlijk het verschil in toonhoogten tussen beide partijen voorstellen. Stromend water ontbrak ook hier en daarom moest er gebruik worden gemaakt van een teil met water. Wat dit betreft baadden de scheidsrechters in luxe. Zij mochten zich in een ruimte van De Mol omkleeden en, als ze dat wilden, de douche van de familie Smeenk gebruiken. Die situatie duurde echter slechts anderhalf jaar. Dankzij Te Siepe kreeg de club toen de beschikking over enkele

barakken die als kleedkamers konden worden gebruikt. De grote wastafels werden derdehands via een zwager van Henk Nijmeijer aangeschaft bij de voetbalvereniging in 't Harde, die ze op haar beurt van de plaatselijke legerplaats hadden overgenomen. Rechtsback Eef van Dam was installatiemonteur en kon mooi de waterleiding aansluiten.

De bal gaat aan het rollen

Op zaterdag 23 augustus 1969 ging de bal op het veld achter De Mol voor de eerste keer echt rollen. Wethouder J. Hubers verrichtte de aftrap en riep de nieuwe club op om de spreuk boven de ingang van De Mol, 'Al wroetende komt men er door', na te leven. Dat met 6-2 van Nieuwleusen werd verloren, mocht de pret niet drukken. Zeker niet voor Herman Mulder die de primeur had om de eerste voetballer in het bestaan van de SV Wijthmen te zijn die een doelpunt in de competitie maakte. Maar aan het einde van een geslaagd seizoen werd de club wel in diepe rouw gedompeld door het plotselinge overlijden van voorzitter Johan Elshof die slechts 31 jaar oud was.

Het allereerste elftal van het seizoen 1969-1970 met op de achtergrond café De Mol. Boven van links naar rechts Henk Stoel, Hans Bendijk, Joop Hekkink, Henk Fidler, Wim Meijerman, Henk Nijmeijer (trainer), Aivo Jobben (grensrechter), Eef van Dam, Wim Beltman. Onder van links naar rechts Harry Klink, Derk-Jan Smeenk, Jan Wesseldijk, Dick Smeenk, Anton Logtenberg, Frits van Dam en Tonnie Vosman. (archieff VV Wijthmen)

Sterspeler

Tijdens haar bestaan heeft de vereniging tal van hoogtepunten meegemaakt, zoals het winnen van de KNVB-beker afdeling Zwolle in het seizoen 1970/1971. Absolute sterspeler van dat team was topscorer Jan Wesseldijk. Hij kwam uit Delden en was vanwege zijn werk als voorlichter bij een landbouworganisatie in Zwolle neergestreken. Wesseldijk was een ouderwetse spits, type stormram, erg snel op de eerste meters, ging recht op het doel af en had een vlammend schot. Ook was hij een echte winnaar, die al juichte voor de bal over de doellijn was teneinde de doelman te over-

De legendarische Jan Wesseldijk in actie tijdens de finale om de KNVB-afdelingsbeker tegen de reserves van IJVV. (archieff VV Wijthmen)

bluffen. Lange tijd speelde hij met een zakdoek in een zakje achterop zijn voetbalbroek; trainen deed hij in een oud shirt van voormalige ploeg Delden (blauw-geel) en altijd in hetzelfde wollen trainingspak. De finale om de finale van de KNVB-afdelingsbeker, tegen de reserves van IJVV op Sportpark De Marslanden, besliste hij met twee treffers binnen de twintig minuten.

De te jong overleden Wesseldijk was een energiek mens. Hij was op de zaterdag voor de wedstrijd altijd in zijn ruim bemeten groentetuin aan het werk of druk met het verzorgen van zijn schapen en kwam altijd in tijdnood. Hij kwam dan op het allerlaatste moment op de fiets bij De Mol aangereden; de tas op het stuur omdat hem de tijd had ontbroken het ding onder de snelbinders te stoppen. Niet zelden was aanvoerder Dieks Smeenk op de middenstip al druk bezig met de toss als Wesseldijk in de verte aan kwam racen.

Trainer Nijmeijer had zich daar al een tijdje aan geërgerd en overwoog in te grijpen. In de uitwedstrijd tegen Rouveen was het zover. De oefenmeester van de koude grond (ook bekend van de organisatie van de Ster van Zwolle) besloot zijn topscorer vanwege te laat komen naast hem op de reservebank te laten beginnen. En hoewel Wijthmen tot diep in de tweede helft tegen een achterstand aankeek, deed Nijmeijer alsof zijn neus bloedde. Wesseldijk liep zich intussen warm alsof hij een stierenarena in moest, trapte de graspollen eruit aan de zijlijn, maar mocht pas in de slotfase opdraven. Met zijn winnende doelpunt bewees de Twentse doelpuntenmachine het ongelijk en tegelijk daarmee ook het gelijk van zijn trainer.

Henkie en Polleke

Een andere opvallende speler in de beginfase bij Wijthmen was Henk ('Henkie') van 't Hul, een echte, beweeglijke nummer tien en een echt gezelligheidsmens. Hij had in de betaalde jeugd van PEC en bij Berkum gespeeld. De Zwollenaar was bij toeval komen aanwaaien, tot groot afgrijzen van zijn vader en grootvader, zijn twee grote fans, die geen wedstrijd oversloegen. De middenvelder werd elke zaterdag als een prins in een zetel naar de wedstrijd gereden. Maar eigenlijk was hun (klein)zoon veel te goed voor Wijthmen, vonden

Links: Aanvoerder Dieks Smeenk van SV Wijthmen overhandigt zijn collega Jan Dunink van Nieuwleusen een bloemetje voor de aftrap van de eerste wedstrijd. Wethouder Hubers kijkt toe. (archieff VV Wijthmen)

Herman Mulder, de maker van het eerste doelpunt voor SV Wijthmen. (archieff VV Wijthmen)

Het kampioensteam 1975-1976. Boven van links naar rechts Rein Visscher (grensrechter), Gerard Klink, Wim Beltman, Henk Kok, Hans Bendijk, Wim Hakkenhaar, Wim Dommerholt, Louis van Gurp, Frits Stappenbelt (coach). Onder van links naar rechts Henk Smeenk, Bart Reuverkamp, Frans Mulder, Gerard Holterman, Frans van Gurp en Ben Ohms. (archief VV Wijthmen)

ze. Niet een heel gewaagde veronderstelling. Maar niet heel uitnodigend voor de medespelers om het vuur uit de sloffen te lopen voor een prima-donna tegen wil en dank, die in de ijdele hoop op een betere voetbalomgeving werd volgestopt met goedbedoelde adviezen van pa en opa. Die kwamen erop neer: geen bal afspelen en vooral zelf scoren. Toch was het doodzonde, dat Wijthmen slechts anderhalf seizoen van Van 't Hul kon genieten. De begenadigde spelverdeler brak zijn been op het voetbalveld. Einde loopbaan. (Ook de voormalige oprichters Tonnie Vosman en Dieks Smeenk liepen een beenbreuk op in die periode, het ging er destijds stevig aan toe in de derde klasse van de onderbond.)

Niet veel later kwam Wim Hakkenhaar in het eerste elftal. Deze frêle linksback woonde destijds in de Zeeheldenbuurt en was met een collega uit Wythmen van de Ford-garage in Zwolle (Sietsma) op de voetbal achter De Mol beland. Iedereen noemde hem Hakkie of Polleke, zijn werkelijke naam kende bijna niemand. Op zaterdagmiddag rinkelde steevast de telefoon achter de bar in De Mol: een medewerker van de *Zwolse Courant* aan de lijn om te informeren naar de hoogtepunten en doelpuntenmakers van de zojuist gespeelde wedstrijd. Hakkenhaar had die middag voor de allereerste keer gescoord en ook nog eens de winnen-

de. Maar hij moest vroeg naar huis en niemand van de aanwezige stamgasten en voetballers kon zijn correcte naam noemen. Nu werden in Wijthmen velen bij een bijnaam genoemd. Zo speelden er onder andere Sam (of Paco), de Aannemer, Torres, Touwgien, Mauf, Goofie en Momfer. De verslaggever toonde begrip en samen werd een poging ondernomen een naam te bedenken die nog iets op de echte leek. En zo kwam Wim Hakkenhaar als doelpuntenmaker in de sportkrant op maandag onder het Vlaams-Zwols klinkende pseudoniem Polleke Akkena.

Nadat Wijthmen in 1969 de eerste promotie (als nummer twee op de ranglijst) misliep door een herindeling van de competitie, volgde het eerste kampioenschap in 1973 in Windesheim bij VSW. Goudhaantje in die wedstrijd was Frans Mulder, de jongere broer van de allereerste doelpuntenmaker van de club, met twee doelpunten. VSW - Wijthmen (of andersom) is sindsdien altijd een wedstrijd met een bijzondere lading (ook wel derby genoemd) gebleven en nog steeds treffen beide ploegen elkaar. Trainer toen was Frits Stappenbelt uit Heino. Grensrechter was de ervaren Rein Visscher, die debuteerde bij het grote WVF uit de jaren zestig met toonaangevende spelers als Aalt Docter, Johan Pannen, Bé Zandink en Herman Schrijver, de postbode, die later nog trainer van Wijthmen zou worden. Visscher, in 1981 op 46-jarige leeftijd overleden, stond bekend om zijn uiterst sportieve optreden als vlaggenist. Als eerbetoon was zijn uitvaartdienst in de voetbalkantine waaraan hij zelf had helpen bouwen.

Een hoogtepunt van andere orde was de verhuizing in 1974 naar een gloednieuw sportveldencomplex aan de Erfgenamenweg. Hoe blij men er ook mee was, het afscheid van 'stadion De Mol' deed wel pijn. Het was er, hoe primitief ook, altijd gezellig en er heerste een grote mate van kameradschap. De voetballers van weleer zullen die tijd aan de Heinoeseweg nooit vergeten. Op 15 januari 1977 verrichtte burgemeester Job Drijber de officiële opening van het gemeenschapscentrum dat bij de sportvelden was gebouwd. Het kreeg als naam De Elshof, verwijzend naar de eerste voorzitter van de club.

Kulturhus

SV Wijthmen werd uitgebreid met een afdeling volleybal en een afdeling gymnastiek. Dat bleek voor de voetballers aanleiding om in 1983 weer zelfstandig te worden en als voetbalvereniging Wijthmen verder te gaan. De band met de andere clubs werd echter niet afgesneden door de oprichting van de Federatie Sport Wijthmen waarvan zowel volleybal en gymnastiek als voetbal deel uitmaken. Ook dat tekende de saamhorigheid van het dorp: als de mannen op hun favoriete sport voetbal kunnen, dan moet er ook ruimte en gelegenheid zijn voor de vrouwen. Oorspronkelijk begonnen de volleybal en de gymnastiek in een sportzaal van De Ambelt, om later te verhuizen naar een zaaltje in het gemeenschapscentrum De Elshof, dat in 2007 plaats maakte voor een nieuwe accommodatie waarvan de omschrijving 'Kulturhus' onder meer duidelijk maakt dat zij ruimte biedt aan allerlei activiteiten die in Wijthmen en Herfte worden ontwikkeld. Sport komt in het Kulturhus, dat officieel werd geopend door Erica Terpstra, echter op de eerste plaats. Er is een kantine voor sporters en bezoekers van wedstrijden, er is een bestuurskamer, een massageruimte, een

gymzaal en er kunnen volleybalwedstrijden worden gespeeld. Een belangrijk onderdeel van het Kulturhus is de oecumenische basisschool.

En de verbintenis tussen De Mol en Wijthmen? Beide blijven nauw met elkaar verbonden. Nadat Hennie en Derkie Smeenk de start van de club hadden mogelijk gemaakt met hun voormalige weiland achter het café, speelden de drie zonen Dieks, Derk-Jan en Henk in het eerste elftal. Maar ook de kleinzonen Freddy, Dick en Henry (de huidige kastelein-ondernemer) hebben jarenlang op het vlaggenschip van de club gediend. De volgende generatie is in opleiding en het lijkt - voor zover wij kunnen inschatten - een kwestie van jaren of zij verdedigt de rood-witte kleuren. Ten slotte staat de naam van het monumentale en roemrijke café sinds vele jaren als hoofdsponsor afgedrukt op het shirt van het eerste elftal (destijds uitgezocht om zijn dieprode wijnkleur). Nog steeds komen de voetballers en fans van Wijthmen er graag verpozen.

De voetbalclub vierde drie jaar geleden het vijftigjarig bestaan in een sfeer van groot optimisme. De zorgen over vergrijzing en een teruglopend ledenbestand werden namelijk weggenomen door de plannen om op korte termijn in Wijthmen meer dan honderd nieuwe woningen te bouwen. De komst van nieuwe gezinnen zal de club ongetwijfeld meer leden en nieuwe levenskracht opleveren. Bovendien is de voetbalvereniging Wijthmen, om de woorden van de huidige voorzitter Robert Hülsmann te gebruiken, een club waar de deur altijd voor iedereen open staat, waar saamhorigheid heerst en waar gastvrijheid en gezelligheid de boventoon voeren. 'Hier helpen we elkaar, hier kan iedereen voetballen, ook al kun je er geen snars van.' >>

Links: De officiële opening van De Elshof werd verricht door burgemeester Job Drijber. (Collectie Gerard Hülsmann)

De bouw van het Kulturhus met kantoorgedeelte. Links de aanbouw van de sporthal. (Collectie Gerard Hülsmann)

>> Hoe het plaatselijke onderwijs op een bijzondere wijze bleef bestaan

Koen Nijmeijer

Wellicht nog meer dan de oprichting van Sportvereniging Wythmen (in 1969) was de vorming van een oecumenische basisschool (1992) van essentieel belang voor de levensvatbaarheid en leefbaarheid in Wijthmen. Tijd voor een terugblik op een korte, maar heftige periode uit de vorige eeuw of hoe het bijzondere dorpsonderwijs op een bijzondere wijze bleef bestaan. Dat ging niet zonder slag of stoot.

De leerlingen van de openbare school in 1912. Rechts staat juffrouw Rieger en links meester Feberwee. (Collectie Gerard Hulsmann)

We schrijven het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw en het is hommeles in Wijthmen. De *Zwolse Courant* bericht er uitvoerig over en dat is een bijzonderheid op zich, want het plattelandsdorpje haalt de krant niet al te vaak en zeker niet op zo'n manier. Nu dus wel. Een schoolstrijd zonder weerga zet de idyllische buurtschap op stelten. En zo ongeveer iedereen (van de amper duizend inwoners) is er wel op één of andere manier bij betrokken. Directe aanleiding is de dreigende sluiting van ten minste één van de twee kleine basisscholen, een rooms-katholieke en een protestants-christelijke. Met het achterliggende risico van helemaal geen onderwijs meer. De zoektocht naar een breed gedragen, structurele oplossing zorgt voor een grimmige sfeer en een schier onoverbrugbare scheuring in het dorp.

Zover komt het gelukkig niet. Integendeel. Het tij wordt op het laatste nippertje gekeerd. Het rumoer verstomt na een verhitte periode en het gezond verstand zegeviert. Dat gebeurt echter pas, nadat een aantal ouders van schoolgaande kinderen het initiatief grijpt en met een geniale vondst komt. Feitelijk draait de kwestie om een plotseling opgelaaid conflict met een religieuze achtergrond, die het dorp dreigt te verscheuren. Schrijver dezes had destijds drie beweegredenen om de Wijthmense schoolstrijd op de voet te volgen. Ik was (en ben) een betrokken Wijthmener en was destijds stadsverslaggever van de *Zwolse Courant*. En ook nog eens oud-leerling van de toenmalige School met de Bijbel, de latere Stramp Ess.

Toen de redactie van het *Zwols Historisch Tijdschrift* bij mij kwam met het verzoek op die bewegende periode terug te kijken, heb ik schoorvoetend ingestemd. Niet om oude wonden open te rijten. Wel omdat het onderwerp van historisch belang is voor Wijthmen en niet mocht ontbreken in een speciale uitgave over de geschiedenis van het dorp.

Psalmversjes

Ter voorkoming van misverstanden: ik heb een heerlijke (lagere-)schooltijd gekend. Met veel plezier kan ik terugdenken aan de klas van juffrouw Bolks (kleuterschool), juffrouw Van der Molen (klassen 1 en 2), meester Lindeboom (klassen 3 en 4) en meester Kuiper (klassen 5 en 6). Met de legendarische hoofdmeester Van Nee heb ik slechts zijdelings te maken gehad, voor het overhoren van psalmversjes op de maandagmorgen en voor een flinke uitbrander, toen ik was betrapt op stiekem roken in het fietsenhok.

De opvolging van Van Nee door Henk Kuiper tot hoofd van de school was nog wel een dingetje. Of zeg maar gerust een ding. Na de jaarlijkse zomervakantie bleken veel kinderen uit de klas te zijn verdwenen. Wat was het geval? Volgens de statuten van de school moest een hoofd van de school van gereformeerde huize bij vertrek worden opgevolgd door iemand van Nederlands-hervormde komaf (en andersom). Mijn eigen klas werd door die regel zeker gehalveerd. Het dagelijks voetballen in de pauze op het schoolplein werd ineens een stuk minder leuk. En het

moet Kuiper tot in het diepst van zijn ziel hebben geraakt. Ik heb het hem nooit gevraagd. Maar toen al kwamen diepgewortelde gevoeligheden van religieuze aard aan de oppervlakte. Maar dit was nog een interne kwestie. Ruim twintig jaar later werd het hele dorp erbij betrokken.

Een klas van de rooms-katholieke school in de jaren vijftig. De onderwijzeres is juf Van Kessel. (Collectie Gerard Hulsmann)

Gevarenzone

Het begon het allemaal met opgeschroefde leerlingennormen en afnemende -aantallen. Op het rooms-katholieke St. Jozefschooltje aan de Erfgenamenweg (dichtbij de Wijthmenerplas) zaten zegge en schrijve nog 31 leerlingen. Sluiting was een meer dan realistisch gevaar. Bovendien was het heel kort dag. De druk om te handelen zat er flink op. Nog geen twee kilometer verderop, aan de Heinoseweg, kwam de Stramp-Ess amper boven de veertig leerlingen en verkeerde ook deze school, op protestants-christelijke grondslag, in de gevarenzone.

Voor wie toen van een afstandje naar de situatie keek, lag een vorm van samenwerking voor de hand. Een andere mogelijkheid was op te gaan in het openbaar onderwijs. Toenmalig onderwijs-wethouder Hans Dijkstra van Zwolle was ervoor te porren geweest om een openbare school in het dorp open te houden. Wellicht was dat zelfs de

gemakkelijkste optie die voor handen was. Maar de welbespraakte PvdA'er maakte zich - begrijpelijkerwijs - niet al te druk over de zaak, die hem slechts zijdelings aanging. 'De tachtigjarige schoolstrijd moet maar eens afgelopen zijn', vond hij volgens de *Zwolse Courant*.

En voor de Zwolse politiek was het ook al geen issue. Als één van de weinige raadsleden toonde Jan Knol interesse. Spoldenaar Knol, met familiebanden in Wijthmen, was de traditionele CDA-vertegenwoordiger namens de boeren in de gemeenteraad. Hij verklaarde zich voor samenwerken tussen beide scholen. Albert de Boer van de RPF was tegen. Hij vond een fusie volstrekt verkeerd.

In gesprek

Aanvankelijk gingen de beide schoolbesturen met elkaar in gesprek om de meubelen voor bijzonder basisonderwijs te redden. Hoewel de toenmalige Theodoor Heerkens Stichting, de rooms-katholieke koepel waartoe de St. Jozefschool behoorde, het latere Catent, zich naar eigen zeggen 'welwillend' opstelde (zo mocht de Stramp Ess bijvoorbeeld de directeur leveren), liepen fusiegesprekken al snel spaak.

In tegenstelling tot de St. Jozefschool was de Stramp Ess een vereniging met 85 leden, die het gezamenlijk voor het zeggen hadden. Alle oudleerlingen (ook ik dus) mochten lid zijn. Vaak waren dit de wat fanatiekere of principiëlere opa's en oma's. Zo kwam het, dat de ouders van kinderen, die naar school gingen, met 25 leden ruim in de minderheid waren en overgeleverd aan ouderen, die meestal veel verder van het schoolleven afstonden. De veel te vroeg overleden transport-ondernemer Tiemen Uitslag was voorzitter. Drs. J. (Hans) Keesmaat, het toenmalige hoofd van de school, speelde een andere, vermoedelijk nog nadrukkelijker rol.

De Stramp Ess dacht het probleem van leerlingenafname voor zichzelf te tackelen door een nevenvestiging te worden van de veel grotere Vereniging voor Christelijk Onderwijs in het nabijgelegen Ittersum; ze zou daarmee gecompenseerd worden en met veel minder leerlingen kunnen volstaan. Rooms-katholieke leerlingen in

Wijthmen werden door de Stamp Ess weliswaar niet geweigerd, waren zelfs welkom werd gezegd, maar de eis voor bestuurlijke medeverantwoordelijkheid (of verdere gelijkwaardigheid) werd resoluut geweigerd. De Stramp Ess hield vast aan het 'redelijk belijden zoals dat in onze statuten staat'. De Theodoor Heerkens Stichting op haar beurt weigerde daaraan toe te geven en reageerde kort door de bocht: 'Dan nog liever naar Hoonhorst of Zwolle'.

Eeuwenoud onderwijs in Wythmen

Toch zou het bijzonder onderwijs overleven in Wijthmen en de aanliggende buurtschappen Herfte en Lenthe (de laatste buurtschap behoort eigenlijk tot Dalfsen, maar veel kinderen gingen naar school in Wijthmen, met name naar de Stramp-Ess). Om te begrijpen hoe het zover kwam, is het goed iets van de lange voorgeschiedenis van het stokoude dorp (in het algemeen) en het onderwijs (in het bijzonder) te weten.

Het onderwijs in Wijthmen is eeuwenoud. Volgens de annalen was ene Wessel Hagedoorn uit Zwolle in 1742 in het plaatsje langs het toenmalige karrenpad, dat dienst deed als handelsroute naar Twente vice versa (de huidige N35), neergestreken. Hij was door het toenmalige markebestuur aangesteld om er onderwijs te geven. Zwolle lag in die dagen te ver weg voor kinderen uit Wythmen om dagelijks onderwijs te volgen. Zoveel kinderen waren dat overigens niet. Volgens de eerste volkstelling bestond Wijthmen in die tijd uit 31 (weliswaar kinderrijke) huishoudens met in totaal 179 inwoners. De kinderen zaten door elkaar in één grote klas. De lessen werden in een boerenschuur gegeven; een schoolgebouw was er nog niet. Die kwam er pas in 1818. Op de hoek van de huidige Kroesenallee (de weg naar Dalfsen) en Erfgenamenweg (richting Herfte) verrees een openbare (want door de overheid bekostigde) school. Het schoolgebouw bestond uit één lokaal en een onderwijzerswoning. In 1881 werd de school verbouwd. Aannemersbedrijf F. Schippers uit Genemuiden kreeg de klus na aanbesteding voor 5.797 gulden. Het gebouw zou enkele jaren afbranden door altijd onbekend gebleven oorzaken. De gemeente van Zwollerkerspel liet het her-

bouwen en tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw zou het tegenover het winkeltje van Vrouw Boeve blijven staan.

Als dorp stelde Wijthmen nog steeds niet veel voor. In 1870 werden 52 woningen geteld. De bevolking leefde in wat we tegenwoordig bubbels zouden noemen van protestanten (ook nog eens verdeeld in gereformeerden en hervormden) en katholieken. Lange tijd waren er bijvoorbeeld twee bakkers (één voor elke gezindte), twee fietmakers, twee cafés, twee kruideniers, twee scholen en twee kerken. Er woonden voornamelijk hardwerkende boeren(knechten); later gingen veel jeugdige en sterke boerenzonen in de bouw aan de slag. De vrouwen deden het huishouden en staken een handje toe op de boerderij of werkten als dienstmeid of (later) vooral in de zorg. Noaberschap was een ingeslepen begrip geworden, hetgeen zich later (en tot op de dag van vandaag) uitte in veel vrijwilligerswerk. Maar ook dat lange tijd met name binnen de eigen geloofsgroep.

Gestimuleerd door de Lager-onderwijswet uit 1920, die erin voorzag dat ook christelijk onderwijs vanuit Den Haag ging worden gefinancierd en hun exploitatie niet langer door private donaties hoefde te worden opgebracht, explodeerde het aantal bijzondere scholen in ons land. In het kleine Wijthmen kwamen er twee.

1922 werd de eerste steen gelegd voor de bouw van de protestants-christelijke lagere school aan de Heinoseweg. Een jaar later vertrokken de rooms-katholieke kinderen naar de school van hun signatuur in Hoonhorst. Ze bleven daar tien jaar. Bij de terugkeer in 1932 werd onderdak gevonden in het lege gebouw van de voormalige openbare school.

Meester Van Nee

In 1924 werd de legendarische Meester Van Nee benoemd in Wijthmen als hoofd van de School met de Bijbel. Hij, van gereformeerde huize, zou in lengte van jaren (tot 1970) in functie blijven. Het hoofd van de rooms-katholieke St. Jozefschool (vanaf 1932) heette meester Bisschop. Hij werd in 1969 opgevolgd door Herman Dinkelberg, die tot zijn verhuizing op een opvallend blauwe scooter van Zwolle naar Wijthmen reed.

Dinkelberg was een carnavalsvierder. In Zwolle kreeg hij bekendheid als Stadsprins (Prins Mans van de Eileuvers, 1972), in Wijthmen werd hij door sommige leerlingen gevreesd vanwege zijn strenge optreden.

In de loop der jaren kwamen de verhoudingen tussen beide scholen met enige regelmaat aan de oppervlakte. Er werd menig robbertje uitgevochten, meestal na schooltijd. Ikzelf heb nog een staartje van die periode met duidelijke scheidslijnen meegemaakt. Bijvoorbeeld als we wekelijks met beide scholen per bus naar het Stilobad in Zwolle gingen voor zwemles van de bekende badmeester Lukkien. De protestantse kinderen zaten links in de bus, de katholieke jongens en meisjes namen plaats aan de andere kant. Dat werd klieren natuurlijk. Op het middenpad viel nog wel eens klap of werd een grondgevecht begonnen. Maar ach, overal gebeurde wel wat. En van soms met bravoure in de kroeg of op verjaardagen vertelde verhalen over knokpartijen en halve veldslagen heb ik nooit wat aan den lijve ondervonden.

En dat soort onbeduidende incidenten was op slag voorbij toen SV Wythmen in 1969 werd opgericht. Katholiek en protestant trokken vanaf toen gezamenlijk ten strijde. Ik herinner me de allereerste wedstrijd van de voetbalclub (wijnrode

Een klas van de School met de Bijbel in de jaren vijftig met meester Van Nee. (Collectie Gerard Hulsmann)

Meester Van Nee werd bij zijn afscheid beladen met cadeaus. Naast hem zijn echtgenote. (Particuliere collectie)

shirts en witte broeken) nog heel goed. We zaten in de E'tjes en speelden op een veld bij de speeltuinvereniging Ons Hoekje in en tegen Berkum, dat fungeerde als de nieuwe gezamenlijke vijand. De uitslag was 0-0, niet gek voor zo'n eerste potje van een stelletje nerveuze jochies.

Dramatische climax

Een heel nieuwe fase was aangebroken. Samen tegen de rest. Tot 1992, toen vrij plotseling de schoolstrijd weer oplaaide en tot een tamelijk dramatische climax kwam. Het leek of diep verscholen onvrede en tegenstellingen jarenlang uit het zicht hadden staan pruttelen om dan aan de kook te komen. Alle emoties kwamen naar buiten op een donkere decemberavond in 1992. Het dorp was bijeen om over de toekomst van het dorpsonderwijs te praten.

Ik was erbij met pen en blocnote in de aanslag en begon mijn verhaal voor de Zwolse Courant met een sfeerimpressie uit het dorp: 'Het was het onderwerp van gesprek geweest in de laatste maanden. Aan de stamtafel van het plaatselijke café, in het dorps huis annex voetbalkantine, na de kerk, op de zangvereniging of tijdens een verjaardag. De scholenkwestie'.

Het gemeenschappelijke gymnastiekzaaltje van De Elshof zat bomvol. Op het podium zat een batterij aan vertegenwoordigers van allerhande betrokken partijen, inclusief pastoor, dominee en wethouder. Allemaal namen ze uitgebreid het woord. In de zaal zaten voornamelijk (toekomstige) ouders van schoolgaande kinderen. Het was een prestatie op zich dat, hoe moeilijk en emotioneel ook, de aanwezigen probeerden met elkaar in gesprek te blijven.

Verontruste ouders, die het einde van onderwijs in Wijthmen vreesden, vroegen of eisten duidelijkheid met name van de 'halsstarrige' schoolleiding van de Stramp Ess. Voorzitter Tiemen Uitslag kreeg de volle laag uit de zaal. Maar hij boog niet. Hij schonk klare wijn over de mogelijkheid van samengaan: 'Het standpunt van ons bestuur blijft onveranderd: nee. (...) Ik verschuil me niet, maar zeg u klip en klaar: de identiteit van onze school staat bovenaan'.

Dat was best moedig, want Uitslag had bitter weinig medestanders in de zaal, slechts een plukje misschien. Maar, om het positief uit te leggen, hij bleef trouw aan zijn principes. Dat dwong bij sommigen ook wel weer respect af. Uitslag was in elk geval een stuk diplomatieker dan zijn eigen hoofd van de school, drs. J. (Hans) Keesmaat, die er met gestrekt been in ging. Kon er in de woorden van Uitslag door een rasoptimist nog een streepje licht door een kier in de deur worden waargenomen ('Ik doe u vanavond geen enkele toezegging'), bij Keesmaat zat die deur potdicht en was het pik-kedonker.

Eerst had de krant het gedaan bij hem: 'De pers speelt een bedenkelijke rol. Tweespalt in het dorp? Er is helemaal geen tweespalt. Maar ik kan me wel voorstellen, dat een regionaal dagblad als de *Zwolse Courant* geen topjournalisten tot haar beschikking heeft. Helemaal niet erg, daar moet een kritische of beetje dwarse journalist tegen kunnen. En Keesmaat had nog een rekeningetje met me te vereffenen, hoewel we elkaar nog nooit hadden ontmoet. Kort hiervoor had namelijk een tamelijk onschuldig akkefietje tussen ons plaatsgevonden. Ik had bij de school aangebeld om een brief af te geven om lid te worden van de schoolvereniging. Dat kon dus als oud-leerling.

Aanvankelijk werd ik vriendelijk bejegend door de verraste directeur. Tot hij mijn naam hoorde. Ik stond weer buiten de deur voor ik het wist en ik heb nooit meer iets van mijn hele aanmelding gehoord.

Terug naar de avond in De Elshof. Ook de initiatiefgroep van ouders, die voor een fusie pleitten, moest eraan geloven bij Keesmaat. Als enige in de zaal stelde hij de schuldvraag over de ontstane commotie aan de orde: 'Er is gesproken over de beslotenheid van bestuurskamers. Faliekante nonsens. Als dergelijke insinuaties worden gemaakt, dan wil ik geen gesprekspartner meer zijn. Dan schud ik het stof van mijn jas en ga mijns weegs'. Dat rijmde dan weer niet met zijn opmerking dat ook mensen met een andere geloofsrichting lid konden worden van de Stramp-Ess. Een boodschap, die niet aankwam. De avond werd ten slotte besloten met een schriftelijke stemming om te peilen hoeveel mensen voor de motie tot samengaan waren. De overgrote meerderheid stemde voor, een groepje tegen en een handjevol onthield zich van stemming.

De Kubus

Voor Keesmaat en de (twee) andere leden van de staf waren de druiven zuur. De onderwijzers hadden weinig zin, zo schreven ze in een brief, om het naderende kerstfeest met de ouders van de leerlingen te vieren. 'We zijn niet in staat een feestelijke stemming te veinzen'. De avond in de gymzaal van De Elshof zou ondemocratisch, onfatsoenlijk en krenkend zijn geweest. Sommige forumleden zouden niet gehinderd worden door enige kennis van zaken, blijk hebben gegeven van een gebrek aan luistervaardigheid en de zwarte piet zou koste wat kost aan de Stramp-Ess worden doorgespeeld.

Het was het dorp wel duidelijk geworden: de haviken van de Stramp-Ess voerden een achterhoedegevecht; feitelijk was de schoolstrijd beslist in het voordeel van het dorp. De toekomst was aan de eerste oecumenische basisschool in de verre omgeving, de Kubus (de naam werd bedacht door een leerling, Glenn Rientjes). Het nieuwe schooljaar 1993-1994 begon met meer dan tachtig leerlingen in het oude schoolgebouw bij de Wijthmenerplas. De Stramp-Ess hield het nog een paar jaartjes op

De leerkrachten in de eerste jaren van De Kubus. Van links naar rechts: xxxxxxxxxxxxxx
xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx.
(collectie particulier bezit)

Alle leerlingen van De Kubus verzameld op het schoolplein na de officiële opening. (Collectie Gerard Hulsmann)

eigen kracht vol, maar sloot de deuren in 1996. Keesmaat verhuisde niet veel later naar Lelystad.

Hoe ging het verder met het onderwijs in Wijthmen? In het jaar 2007 kwam de school een paar honderd meter verderop onder één dak met diverse sportverenigingen in het geheel gerenoveerde Kulturhus De Elshof. Het samengaan van school en sport bleek een gelukkig huwelijk. De Kubus werd een vaste en onomstreden waarde in de lokale samenleving. Verbindend ook. De toekomst van de school was erdoor verzekerd. Het huidige schoolgebouw in het Kulturhus zal

binnen afzienbare tijd zelfs uit zijn jasje knappen als de nieuwbouwplannen voor het dorp (eindelijk) tot wasdom komen. En de sfeer in het dorp? Wel, de tijd heelde alle wonden die waren geslagen. En snel ook. Zo heftig als de jaren 1992 en 1993 waren in Wijthmen, zo plotseling keerde de rust terug. En de saamhorigheid werd alleen maar versterkt. De keuze voor een oecumenische identiteit bleek in alle opzichten een geniale vondst. Met dank aan de ouders. Over de woelige periode van toen heeft eigenlijk niemand het meer in Wijthmen. >>

>> Herinneringen van een professor

Derk-Jan Dijk

Als je me vraagt waar ik geboren ben antwoord ik met Nederland, Zwollerkerspel of Soeslo. Ik zal uitleggen hoe dat allemaal toch met Wijthmen te maken heeft. Als je in Zwolle woont en naar Wijthmen wilt gaan, fiets je van de Wipstrikerallee over de Heinoseweg, richting Heino. Vroeger kon je stoppen bij De Zon maar dat café moest weg voor de nieuwe Heinoseweg (N35). Jammer, want ik geloof dat ik daar voor het eerst jenever heb gedronken toen ik veel jonger dan 16 was en op zaterdagmorgen de jagers moest helpen de hazen en konijnen en ander wild op te jagen. Als je verder fietst en niet naar de Karba gaat maar toch rechtsaf slaat kom je terecht op Soeslo, waar ik ben geboren.

Het landgoed ligt op ongeveer een kilometer van Wijthmen en ik ging naar Wijthmen om er de zondagsschool te bezoeken, samen met mijn drie zussen, Tonnie, Annet en Hettie. Toen ik vier of vijf was, was er nog geen kleuterschool en ik kon als klein kind veel tijd met mijn vader en oom op de boerderij doorbrengen. Ik kan me de winter van 1963 herinneren; er is een foto van een grote sneeuwwhut met m'n moeder. Ik weet nog hoe mijn vader met de Nuffield trekker de weg naar Wijthmen sneeuwvrij moest maken. De zomers waren een drukke tijd op de boerderij maar het was geweldig om te helpen met het gras schudden en hooien. Gelukkig bestaat Soeslo nog en als ik in Nederland ben ga ik er meestal op bezoek.

Toen ik zes was (1964) ging ik naar de school met de Bijbel. Mijn moeder vertelde me altijd dat ik er naar uitzag om naar school te gaan. Meneer Van Nee was het hoofd, hij droeg een zwarte hoed. Juffrouw Hek vond ik heel aardig en ik was heel erg geïnteresseerd in Sonja van der Zwan (het jongere zusje van Tjeerd).

Derk-Jan Dijk met zijn zussen Tonnie, Annet en Hettie. (Particuliere collectie)

Derk-Jan Dijk.
(Particuliere collectie)

Ik kon goed meekomen op school en kreeg veertien keer een tien op mijn rapport voor het vak 'Versje'. Je moest een christelijk versje leren en klaarblijkelijk was ik er toen goed in (maar

nu niet meer zo). Natuurlijk moesten we elke zondagmorgen naar Rehoboth, het protestante kerkje. De katholieke kinderen hadden het veel beter want die gingen op zaterdagavond naar

hun kerk en konden op zondag lekker uitslapen. M'n moeder speelde thuis op het orgeltje en na de kerkdienst gingen we eens in de veertien dagen koffie drinken bij mijn grootmoeder en grootvader: opoe en opa Boeve. Die woonden aan de Kroesenallee en hadden een paar koeien en varkens maar ook een winkeltje waar je van alles kon kopen: klompen, krammen, spijkers, kleren, stoffen en nog veel andere dingen. Nu woont m'n zus Annet in dat huis.

Er was niet veel te doen in Wijthmen, maar op een gegeven moment werd er een voetbalvereniging opgericht en ik speelde mee. Ik was keeper en had er veel plezier in. Het voetbalveld, als je het een veld mag noemen, lag toen achter café de Mol met Hennie Smeenk als de trotse eigenaar die altijd trouw meedronk met de gasten. Later verhuisde de FC Wijthmen naar Herfte. Beter voetbalvelden maar geen gehaktballen zoals in De Mol meer!

Als ik erop terugkijk wordt het me duidelijk hoe de vrijwilligers die ervoor zorgden dat we voetbal konden spelen en andere evenementen organiseerden, een belangrijke bijdrage aan de buurt en de Wijthemse gemeenschap leverden. Henk Nijmeijer was een van die vrijwilligers, maar er waren er natuurlijk veel meer. Misschien is dat, als ik terugkijk op Wijthmen, wel wat het meeste indruk maakt: de gemeenschap, de burenplicht en de vrijwilligers. Ondanks het feit dat iedereen natuurlijk druk was, was er ook genoeg tijd. Tijd om koffie te drinken; tijd om een praatje te maken met een buurman. De 'Oude Klink' bezorgde elke dag op z'n bromfiets de kranten rond en had dan altijd tijd om een kopje koffie te drinken. Er was ook veel tijd was om over van alles en iedereen te roddelen. Je moest per slot van rekening op de hoogte blijven.

Toen ik ongeveer zestien jaar was hield ik op met voetballen want ik vond dat ik te druk was. Te druk met wat? Tegen die tijd ging ik naar het Meander College. Elke dag op de fiets naar Zwolle: *rain or shine*, soms fietste ik alleen en soms met iemand anders. Het Meander bracht me in contact met 'stadse' mensen. Het waren de jaren zeventig en we hadden ontzettend veel

plezier! Na het Meander studeerde ik biologie in Groningen. Uiteindelijk promoveerde ik aan de medische faculteit onder leiding van psychiater Van den Hoofdakker, die bekend was als de dichter Rutger Kopland. Mijn onderzoek ging over slaap en dagelijkse (circadiane) ritmiek.

Daarna heb ik aan de Universiteit van Zürich in Zwitserland gewerkt en aan de Harvard Universiteit in Boston, USA. Die internationale ervaring en het vele reizen voor het onderzoek waren geweldige ervaringen, maar hebben ook zo z'n nadelen. Als je weg gaat ben je nergens thuis. In 1999 ben ik in Engeland beland en ik ben nu hoogleraar in slaap en fysiologie aan de universiteit van Surrey. Ik geef leiding aan een groep wetenschappers die onderzoeken hoe slaapstoringsen een rol spelen bij dementie en of we nieuwe technieken kunnen gebruiken om die slaap te meten en te verbeteren.

De Universiteit van Surrey ligt in Guildford, veertig minuten met de trein ten zuidwesten van London Waterloo. We wonen in een klein dorpje (Onslow Village) en de natuur in de omgeving is erg mooi. Tijdens de Covid lockdown ben ik veel gaan wandelen: de heuvels zijn mooi, de velden met koolzaad of tarwe worden bewerkt, de rode wouwen cirkelen. Het doet me denken aan de aardappelvelden, haver, kieviten, buizerds, graslanden op Soeslo en in Wijthmen.

Dit is de eerste keer sinds ongeveer dertig jaar dat ik iets in het Nederlands schrijf: een mooie maar moeilijke taal die ook veel veranderd is. Toen ik jong was zeiden we niet 'leuk toch'. In Wijthmen werd er natuurlijk Wijthmens gesproken. Ik kan me herinneren hoe mijn grootmoeder van vaders kant met haar broer in het dialect met elkaar spraken. Het leek alsof dat dialect ze naar een andere oudere wereld bracht; een wereld die niet meer bestaat. Wijthmen en Soeslo bestaan nog en ik heb er goede herinneringen aan. Als ik in Nederland kom bezoek ik meestal Wijthmen, Soeslo en café De Mol, waar je nu ook Belgisch bier kunt drinken. De vooruitgang is niet te stoppen, en dat is goed. >>

>> Herman Pot woont op een kruispunt van wegen

Steven ten Veen

Herman Pot (84) heeft niets met Zwolle hoewel zijn vader er in de Kamperpoort werd geboren. 'Zwolle is geen stad', zegt hij. 'Groningen, dat is een stad, Zwolle niet meer dan een administratieve eenheid'. Vanzelfsprekend moet die uitspraak met een korreltje zout worden genomen, want als je diep in zijn hart kijkt is er nog heel veel dat hem aan Zwolle bindt. Maar de plaats waar hij zich gelukkig en tevreden voelt is Wijthmen. Al kan deze buurtschap op de weg tussen Zwolle en Heino zich zelfs geen dorp noemen en beschouwt Herman de plek waar hij woont als slechts een kruispunt van wegen...

De werkplaats waarmee Anton Pot ver voor de oorlog zijn zaak in Wijthmen begon. (Particuliere collectie)

Aan de weg die toen nog Poppenallee heette en nu de Kroesenallee is, startte Anton Pot, de vader van Herman, ver voor de oorlog in een eenvoudig schuurtje een (hoef)smederij. Dat werk had hij bij hoefsmid Eijhuizen in de Thomas a Kempisstraat

Anton Pot als hoefsmid aan het werk. (Particuliere collectie)

geleerd. Elke dag reed hij op zijn fiets van Zwolle naar Wijthmen tot hij Anne van Riel uit Boerhaar leerde kennen, met haar trouwde en een huis in Wijthmen kocht. De firma A.A. Pot had niet over gebrek aan werk te klagen. De activiteiten werden uitgebreid met reparaties van machines en fietsen, de verkoop van onderdelen en het schuurtje werd vervangen door een bedrijfspand met woning. Er kwam zelfs een benzinepomp te staan.

Toen zoon Herman in het bedrijf kwam, werd de naam van de zaak veranderd in A.A. Pot & Zn. Die zoon had voor hij in 1979 met Joke Bruggeman uit Laag-Zuthem trouwde een avontuurlijk leven achter de rug. Dat kwam doordat hij als dienstplichtig militair bij de mariniers terecht kwam. Als er in verre landen geoefend moest worden, had Herman altijd aandacht voor de levensomstandigheden en de natuur die hij er aantrof. Uit Nieuw-Zeeland nam hij een plantje mee dat 'wintersweet' heette. Hij kreeg het in Wijthmen warempel nog aan de bloei ook, maar wel in het verkeerde jaargetijde. Het plantje wist niet beter...

Het bedrijf dat Anton Pot stichtte bestaat niet meer. De naar zijn grootvader vernoemde zoon Anton koos voor een ander vak en gebruikt het bedrijfspand aan de Kroesenallee voor de stalling van tractoren die hij verzamelt. Herman haalt graag herinneringen op aan wat hij in Wijthmen allemaal heeft beleefd. Zoals de bezettingstijd toen de Duitsers op landgoed de Horte de raketten V1

Het benzinestation dat Herman Pot aan zijn bedrijf toevoegde. (Particuliere collectie)

en V2 hadden gestationeerd. 'Midden in de zomer zag je tankwagens met vloeibare waterstof naar de Horte rijden. Eén klomp ijs was dat. We hebben er een keer een stukje van gepakt.' De Tweede Wereldoorlog beschouwt Herman als het moment waarop eenheid in de buurtschap ontstond. 'We hadden toen een gezamenlijke vijand. De verschillen werden weggevaagd.' Deze verschillen betroffen het geloof. Wijthmen was als het ware verdeeld in twee kampen: protestanten en katholiek. 'Als er sneeuw lag, bekogelden we de kinderen van de School met de Bijbel met sneeuwballen. Maar zij deden uiteraard hetzelfde terug. De boodschappen deden de katholieken bij Jacobus Israël, de protestanten bij Huzen. En zo kun je nog wel even door gaan. Zelfs een leuke band liet je niet bij iemand van het verkeerde geloof plakken.'

Dat Herman Pot in Wijthmen een bekend figuur werd, heeft hij ook te danken aan het postagentschap dat aan zijn bedrijf verbonden was. 'Voor kleinere postzaken kon je bij Van de Kamp terecht, toen die stopte klopte de PTT bij mij aan. Ze kenden me nog omdat ik op het postkantoor

op de Nieuwe Markt in Zwolle als vrijwillig had gewerkt.' Zijn vrouw Joke die haar baan als verpleegster in het ziekenhuis de Weezenlanden opzegde, werd zijn trouwe assistente. Ook aan de pomp waar zij met menig automobilist een gezellig praatje aanknoopte. Minder gezellig was dat hun zaak een paar keer door criminelen werd bezocht. Herman heeft een paar inbrekers een keer met een schot uit een afgezaagd jachtgeweer op de vlucht gejaagd. Dat hij voor niemand bang was, had hij als marinier wel geleerd. Bekendheid in Wijthmen kreeg hij ook door zijn hobby's. Op het platte dak van zijn huis werden bijvoorbeeld niet alleen bloemen geteeld, maar stond ook de apparatuur van een geheime zender opgesteld. 'Bij 'De twee blauwe doffers' kon je verzoekplaten aanvragen. Zelf draaide hij het liefst countrymuziek. De opsporingsdienst is niet op het dak van Herman Pot geweest. Op een gegeven moment hoefde dat trouwens ook niet meer. Tijdens een flinke onweersbui en een doffe knal spatte de apparatuur in duizenden stukjes uiteen. 'Het was de straf van God', vond de radiopiraat. >>

Joke en Herman Pot. (foto Steven ten Veen)

>> Schooljongen uit Wijthmen werd burgemeester van Heerenveen

Tjeerd van der Zwan

Elk jaar fiets ik wel een keer door Wijthmen en sta dan even stil bij het vierkante vrijstaande huis aan de Veldhoekweg 35.

Ik woonde daar van mijn tiende tot mijn twintigste. Met vader, moeder en zes broertjes en zusje. Vroeger hadden wij daar flink de ruimte. Nu lijkt het mij allemaal zo klein als een poppenhuisje. Net als heel Wijthmen. Er stonden indertijd maar heel weinig huizen in de straat. Naast ons aan de linkerkant woonden Frits en Hennie Pluijm. Rechts werden later twee-onder-een-kap woningen gebouwd. Daar woonde mijn vriendje Wim Dommerholt. En iets verder op de hoek van de Erfgenamenweg en de Kroesenallee stond de grote boerderij van Gerrit Bekendam, met wie ik vaak naar de middelbare school in Zwolle fietste.

Soms rijd ik nog even het onverharde pad op naast de woning. Tot aan het huis van vroeger veehandelaar Tonny Voskamp of de boerderij van melkboer Veltman, iets verder. En eigenlijk altijd ga ik daarna naar Café De Mol, voor een drankje. In de eerste jaren van de club speelde SV Wijthmen daar zijn voetbalwedstrijden. Moest je je omkleden in de stal en 'douchen' met een emmer vol ijskoud water. Zaterdag was de voetbaldag. Zondag was het catechisatie in gebouw Rehoboth, naast de kroeg.

Door de week bestierde meester Van Nee met strenge hand de 'School met de Bijbel', het witte gebouw aan Rijksweg. In de zesde klas stoomde hij mij, samen met vriend Henk van Gerner, als enige twee klaar voor het toelatingsexamen voor de RHBS in Zwolle.

Er waren in die zestiger jaren van de vorige eeuw behoorlijk wat voorzieningen in het dorp. Boodschappen deden we geregeld bij kruidenier Van der Kamp en de huishoudwinkel van mevrouw Boeve, beiden aan de Kroesenallee.

Tjeerd van der Zwan, burgemeester van Heerenveen. (foto Gemeente Heerenveen)

Melkboer Veltman kwam met zuivel langs de deur. En op de hoek Kroesenallee en de Rijksweg was de garage annex fietsenmaker van Aan het Rot. Ook waren er tal van actieve verenigingen die gezellige festiviteiten organiseerden voor jong en oud.

Elk jaar, wanneer ik door Wijthmen fiets, probeer ik de leuke herinneringen weer naar boven te halen. Het huiswerk dat we maakten aan de keukentafel van Henk van de Wetering, het vakantiewerk bij de skelterbaan van Jos Kwak, de brom-

mertochten naar Zaal Takens in Balkbrug en de eerste, serieuze verkering met Ciska Rientjes.

Op 1 augustus 1967 werd de gemeente Zwollerkerk opgeheven en werd Wijthmen het grondgebied van de gemeente Zwolle. De laatste burgemeester van Zwollerkerk, Mr W.J.E. Crommelin, woonde op de buitenplaats Boschwijk in het buurtschap Zalné. Dit buiten was vroeger eigendom van de beroemde dichter Rhijnvis

Feith (1753-1824). Op uitnodiging van de burgemeester bezocht ik een keer met een aantal medeleerlingen Boschwijk. Ik was danig onder de indruk van de buitenplaats en de natuurlijke autoriteit van de burgemeester. Wanneer toen iemand had voorspeld dat het schuchtere jongetje uit de Veldhoekweg 35 later ook dit eerbiedwaardig ambt zou gaan bekleden, was hij door niemand geloofd. >>

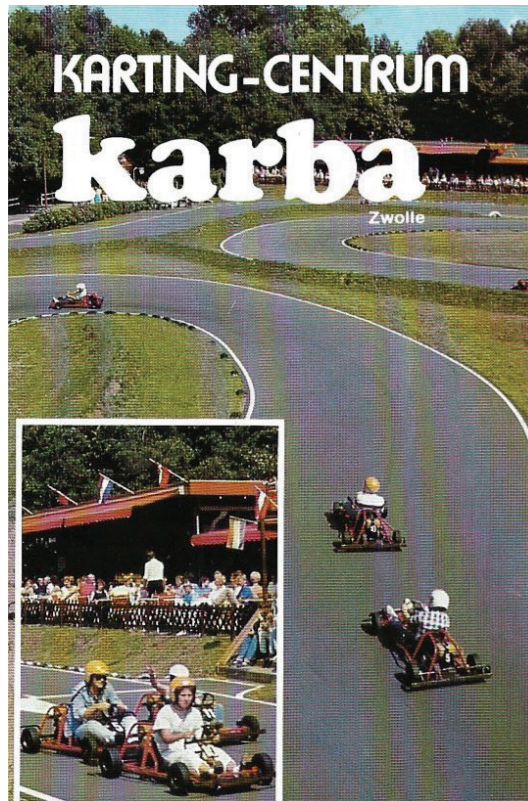
Tjeerd van der Zwan voetbalde als jongen bij de VV Wijthmen. Hier zien we hem in het B-elftal van 1969. Boven van links naar rechts Dick Smeenk (trainer/coach), John Buis, Wim Beltman, Tjeerd van der Zwan, Wim Dommerholt, Frans Mulder, Willy Mulder, Henk Smeenk, Theo Mulder, Herman van der Kamp. Onder van links naar rechts Jan Groteboer, Bennie Nijboer, Bennie Zielman, Jos Nijboer, Jos Beltman en Henk van Gulp. (Particuliere collectie).

>> Wijthmen liep uit om de skelters van Karba te zien

Steven ten Veen

Dat was me wat, een skelterbaan in Wijthmen. Tot ver uit de buurt kwamen ze in 1966 met een klapstoeltje naar de Heinoseweg om gezeten langs de baan dit nieuwe fenomeen te aanschouwen. En hard dat die karretjes gingen! Wel 45 kilometer per uur. Jos Kwak (70), die toen vijftien jaar oud was, moet er nog om lachen als hij terugdenkt aan de eerste da-gen dat het 'Karba-circuit' geopend was. En ook om die snelheid van 45 kilometer. Op de vernieuwde baan rijden de karts zoals ze nu heten met een topsnelheid van zeventig kilometer per uur rond.

Herman, de vader van Jos, was in de jaren vijftig van de vorige eeuw met andere bedoelingen naar Wijthmen gekomen, waar huize Willemina

(Particuliere collectie)

- de naam werd later veranderd in In de Weer - al sinds 1927 in familiebezit was. Hij begon er een kuikenbroederij wat hard werken betekende, vaak ook in de nachtelijke uren. Al die kippen zag Herman Kwak op een gegeven moment echter niet meer zitten. 'Het is levend spul dus je bent er dag en nacht mee bezig. Bovendien moest ik of uitbreiden of stoppen,' zei hij in 1974 in een interview met de *Zwolse Courant*. Het werd stoppen om iets totaal anders te doen: de aanleg van een skelterbaan. Waarbij hielp dat autosport al een van zijn passies was. Herman Kwak deed mee aan sterritten en was medeoprichter van Autoclub Zwolle. Skelters dus in plaats van kippen. 'En die dingen berg je 's avonds op en 's ochtend staan ze er nog net zo bij,' aldus Herman in datzelfde interview.

Karba zoals de baan werd genoemd, werd al snel een groot succes, ook commercieel want rondjes rijden was niet alleen aan de sportieve jeugd besteed, ook voor ouderen leverde het een gezellig en avontuurlijk uitje op. Onder andere personeelsverenigingen boekten een avondje karten, compleet met hapje en drankje in het restaurant dat eens kippenhok was. Zeven dagen in de week was de baan geopend en op sommige dagen werden wel duizend bezoekers geteld. Komt nog bij dat Karba op zondag de enige gelegenheid in de buurt was waar een biertje kon worden gedronken.

Zoon Jos deelde in zoverre met het succes mee dat hij zelf ook in een kart klom en prijzen begon te winnen. Maar van zijn plannen om naar de kunstacademie te gaan, kwam niets terecht. 'Ik werd uitgeloot, wat ik erg jammer vond. Bovendien moest ik in militaire dienst wat me drie jaar kostte omdat ik voor de weekeinden vrijstelling had om mijn vader te kunnen helpen.'

In 1970 werd ook een midgetgolfbaan geopend, waarna Karba met recht van spreken een recreatiecentrum kon worden genoemd. De kartbaan werd twee jaar later honderd meter langer gemaakt, terwijl er voor de kleinsten een mini-baan aan werd toegevoegd.

De sportieve carrière van Jos was succesvol maar kort. Hij reed wedstrijden in tal van Europese landen, maar miste het goede materiaal om de top te bereiken. 'De topcoureurs uit Duitsland waren over het algemeen steenrijk. Ze bestelden

De twee kartcracks van Zwolle, Jos Kwak (links) en Theo Spaay. Herman Kwak geeft instructies. (Particuliere collectie)

bijvoorbeeld twintig motoren die op de testbank werden uitgetest om het motortje dat de meeste pk's levert te behouden.' Maar Jos, die in een andere Zwollenaar, Theo Spaay, een belangrijk concurrent vond, had nog een handicap: hij was niet fanatiek. 'Na tien jaar wedstrijden gereden te hebben vond ik het wel genoeg, ook al omdat ik ging trouwen. Ik heb toen alle bekertjes weggegooid want ik dacht 'wat moet ik met die troep, het is immers maar blik'.

In 1995 nam Jos Kwak het recreatiecentrum van zijn vader over. Karba bleef een trekpleister in de regio, maar met het klimmen der jaren vond Jos dat hij het wel wat kalmer aan kon doen. 'Eerst besloot ik om op maandag en dinsdag de baan niet te openen en toen om de openingstijden te verkorten. Je raakt als het ware in een glijdende schaal, je maakt je er niet zo druk meer over. Bovendien nam het bezoekersaantal mede als gevolg van de economische crisis af en moest de midgetgolfbaan evenals het huis van mijn ouders verdwijnen om plaats te maken voor de nieuwe N35.' Maar de stekker trok Jos er pas in 2021 uit toen zich een goede partij aandienende om de boel over te nemen. Een van de eerste dingen die nieuwe eigenaar Christiaan Snoek uit Lelystad deed, was de aanschaf van nieuwe karts.

Voor de foto ter gelegenheid van de opening reed Jos Kwak nog een rondje. Een bijzondere ervaring want sinds hij met racen was gestopt, bijna vijftig jaar geleden, had hij nog geen tien rondjes achter elkaar meer gereden.

Met die nieuwe karts en een aangepast circuit is het bij Karba weer druk als vanouds. Met een klapstoeltje komen ze echter niet meer naar de Heinoseweg om de racerij te aanschouwen. Klagen over het geluid dat de karts maken doet ook vrijwel niemand. Op de nieuwe N35 wordt veel harder gereden en al die auto's en vrachtwagens daar maken veel meer kabaal. >>

Jos Kwak in zijn jonge jaren in actie. (Particuliere collectie)

>> Een dorp van boeren

Koen Nijmeijer

*Dit dorp, ik weet nog hoe het was
De boerenkind'ren in de klas
Een kar die ratelt op de keien
Het raadhuis met een pomp ervoor
Een zandweg tussen koren door
Het vee, de boerderijen*

(Uit Het Dorp gezongen door Wim Sonneveld)

De boerderij waar de familie Rankenberg woonde. Het pand, dat naast de spoorlijn naar Emmen staat, is nog helemaal in de authentieke staat en daarom rijksmonument. (Particuliere collectie)

Wat er in de toekomst ook mag overblijven van de eens zo bloeiende boerenstand, de buurtschappen Wijthmen en Herfte zullen de geschiedenis ingaan als een (samengesmolten) dorp van boeren. Meer dan duizend jaar hebben de weinige bewoners geploeterd en gezweet om de grond in het Zwolse buitengebied te bewerken en hun vee te houden. In de beginjaren boerden ze om hun vaak kinderrijke gezinnen te voeden, heel veel jaren later ook uit een soort van vrije wil, als een roeping.

Veel oude boerderijen in Wijthmen en Herfte zijn in de loop der jaren veranderd in prachtige huizen en woonpaleisjes. Toch schommelt het aantal agrarische bedrijven nog altijd, net zoals in een ver verleden, rond de dertig. Heel wat als men bedenkt wat de onder de invloedrijke landbouwpoliticus Sicco Mansholt ingezette en later door hemzelf betreunde schaalvergroting in de vorige eeuw ook in het voormalige Zwollerkerkspel zou teweegbrengen. Maar tegenwoordig staan de boeren opnieuw onder grote druk vanwege de stikstof en de uit woningnood oprukkende stad. Bovendien heeft de gemeente een optie (tot 2028) op enkele honderden hectares - of bunders in dialect - in Herfte. Grote vraag: Komen de boeren in het ondernemende dorp ook deze crisis te boven na eeuwen van externe bemoeienis of overwicht te hebben overleefd?

Plaatselijke boeren genieten respect tot in de verre omtrek. Regelmatig rijdt een bus met buitenlandse gasten door het Zwolse buitengebied om de kunst van het boeren af te kijken. Bijvoorbeeld vanuit het verre China komt men kijken.

Sappelen

Boeren golden vanaf de eerste nederzettingen als de grootste bewonersgroep van Wijthmen en Herfte. Ze waren nog eeuwenlang met heel weinigen en moesten sappelen om het eigen gezin van eten te voorzien. In veruit de meeste gevallen waren ze onderworpen aan de nukken van veel beter bedeelde. Rijkdom en macht waren in de loop van de tijd voorbehouden aan het stadsbestuur, dat neerkeek op de boeren, de kerk of rijke families uit Zwolle, die een landgoed als tweede huis betrokken op steenworpafstand buiten de stad.

Maar getalsmatig bleven de boeren meetellen. Tot circa 1960 bleef de agrarische sector de belangrijkste bron van bestaan. Er viel (en valt) goed te boeren op de aanwezige zandruggen met een constant grondwaterpeil en geen gevaar voor overstromingen. Maar de ruimte op deze essen en belten was beperkt. In de veertiende eeuw zat Wijthmen zogezegd al 'vol'. Op de beide essen (de Stramp Es en de Wijthmener Es) ontstond een klein, los esdorp. Vooral langs de Erfgenamenweg en Oude Wijthmenerweg lagen de

boerenerven in een keurig rijtje, als aan elkaar geregen.

In de Vroege Middeleeuwen werd in het gebied al begonnen met het verbouwen van rogge, gerst en haver, in de achttiende eeuw kwamen aardappelen daarbij. Op de vaak drassige lager geleden landen was ruimte voor grasland en koeien. Veel koeien waren dat toen nog niet. Zelden bezat een boer meer dan tien koeien (vaak niet meer dan vijf), naast één of twee paarden, die dienst deden als landbouwwerktuig. Dat bleef zo tot de twintigste eeuw, zoals bij Reint en Janna Lammertsen aan de Woestijnenweg, dat lange tijd een zandpad was waar de kuilen met puin waren opgevuld. Nooit kenden zij het mechanische gemak van een tractor.

Aanvankelijk stond hun boerderijtje aan de Kroesenallee. Later werd hun adres omgedoopt tot Woestijnenweg, zo genoemd vanwege de zandgrond. De Lammertsen veranderden dus van adres zonder te verhuizen. Ze kregen er zeven kinderen: Jan, Sina, Johan, Riek, Anna, Reintje en Bertha. Om alle monden te kunnen vullen, moest vader bijverdienen als melkrijder, zwaar werk, dat een grote belasting vormde voor met name zijn rug. Met paard en wagen ging hij langs de boeren

Dochter Bertha Lammertsen aan het melken. (Particuliere collectie).

in de buurt. Regelmatig ook met een slee. Want de winters konden nog streng zijn en een pak sneeuw was geen bijzonderheid. Later gingen de oudere zoons hun vader helpen. Ook moeder was, zeker in het begin bij gebrek aan handjes, gedwongen mee te helpen op de boerderij, deed het huishouden en de groentetuin, zo ging dat in die dagen.

Wat in de familiegeschiedenis bleef hangen was een voorval uit de oorlog. Waarschijnlijk in 1943 kwam de Duitse bezetter met een fotograaf langs aan de Woestijnenweg. Het hele gezin moest in de zondagse kleren voor hun boerderij opdra-

Het hele gezin Lammertsen, vader Reint, de zieke moeder Janna en de zeven kinderen, moesten tijdens de oorlog in opdracht en in zondagse kleren poseren voor een fotograaf van het Duitse bezetter. Let op de beteuterde gezichten. (Particuliere collectie).

Links: Reint Lammertsen gaat, geholpen door zijn vrouw Janna, de stallen uitmesten. (Particuliere collectie).

ven. Zelfs de toen doodzieke moeder werd uit bed gehaald. De Duitsers gebruikten deze werkwijze om precies te weten wie op de boerderij woonde en later te kunnen controleren of er onderduikers schuilden. Aan de gezichten van alle familie is af te lezen, dat het hier niet om een vrolijk familie-kiekje gaat.

Rankenberg

De Lammertsen boerden op een paar bunder. De monumentale boerderij van Rankenberg in Herfte was van een heel andere orde: Eerst pakweg 25 bunder en later nog veel meer, grofweg van Boschwijk tot bijna in Berkum. Rankenberg was wat men noemde een herenboer, net als bijvoorbeeld Ap Kok aan de Heinoseweg naast De Mol. Om zijn status aan te geven: Zelfs het oude toilet op de boerderij was bekleed met mooie tegeltjes, een luxe die de keuterboeren zich niet konden permitteren.

Hoewel de boerderij al generaties in dezelfde familie was, komt de naam Rankenberg voor het eerst voor in het prille begin van de twintigste

Rankenberg voor zijn boerderij. (Particuliere collectie)

eeuw. Dochters in verschillende generaties waren de constante factor in lijn, vandaar. Zo boerde eerst Melenhorst er, gevolgd door Logtenberg. Toen de dochter des huizes Everdina Wilhelmina Logtenberg op 24 mei 1910 trouwde met een jonge boer uit Zalk (Hendrik Antonius) werd de naam van de eigenaar veranderd in Rankenberg. Het paar kreeg vijf kinderen, vier dochters en een zoon: Anna, Marie, Jans, Mina en Hein.

De fraaie boerderij in Herfte was in 1903 vlak langs het spoor komen te liggen, toen de spoorlijn tussen Zwolle en Dalfsen werd aangelegd. Sindsdien mochten geen hooibergen meer achter de boerderij worden gezet vanwege het gevaar van gloeiende kolen die uit de stoomlocomotief rolden. Vandaag de dag kan men vanuit de boerderij uitkijken over de golfbaan bij de Wijthmenerplas.

Inkwartiering

Rankenberg had een zogenaamd gemengd bedrijf met akkerbouw en melkkoeien. Net als de meeste andere boeren in de omgeving, maar dan wel veel groter. Vader en moeder Rankenberg maakten de inkwartiering van soldaten mee gedurende de Eerste Wereldoorlog. De vijf dochters en zoon gingen met meerdere kinderen in Zwolle naar school. Meestal lopend, maar ze hadden de luxe om bij slecht weer met de trein te kunnen. Op honderd meter van de boerderij stond het stationnetje Herfte-Veldhoek. Vlak voor de boerderij werden katholieke missen opgedragen in de buitenlucht. Een kerk was er toen nog niet, in Herfte noch Wijthmen.

Van de Rankenbergs bleven Hein en Marie tot begin jaren zeventig op de boerderij. Bij gebrek aan opvolging werd het pand, dat op de rijksmonumentenlijst staat, door broer en zus verkocht aan dierenarts Mink van der Molen. Hein en Marie, beiden kinderloos, bleven in de directe omgeving wonen. Ze lieten een vrijstaand huis bouwen aan de Herfterlaan.

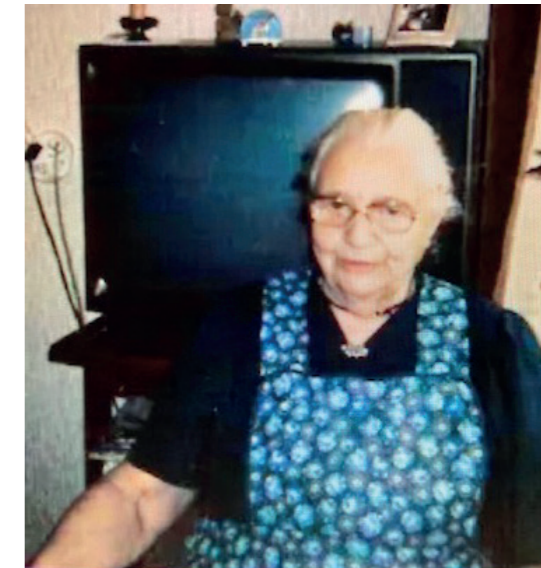
Hoe klein en voor een groot deel zelfvoorzienend ook, Wijthmen was niet geïsoleerd. Dat was het nooit geweest ook. Dat kwam doordat het in de schaduw van de 'grote' stad Zwolle lag en er nauw mee verbonden was. Wijthmen lag bovendien langs de voor die tijd drukke weg (veelal

omschreven als het karrenpad) naar Twente en Duitsland, een belangrijke handelsroute. En Wijthmen was al voor het jaar 947 voor een groot deel in het bezit van de Stift Essen, een Duits vrouwenklooster. Herfte lag weliswaar nog dichterbij Zwolle, maar toch ook weer geïsoleerder, want een paar kilometer verderop van de weg. En dat maakte een groot verschil in vroeger jaren.

Pelleboer

Een prachtig voorbeeld van een tot woonpaleisje omgetoverd boerderijtje (in Saksische stijl) langs de oude weg naar Twente was aan de Oude Wijthmenerweg (overlopend in de Oude Twentseweg) opgetrokken. Deze boerderij uit de tweede helft van de negentiende eeuw was in 1904 door een zekere Stoel gekocht, die het in 1932 weer verkocht aan Harm Pelleboer uit Mastenbroek, een familielid van de ooit zeer populaire weerman Jan. Hij telde er vijftienhonderd gulden voor neer. In de koop zaten de boerderij, een populier, de mest, de kamschuur, de varkensschuur en de varkenszompen (voederbakken) besloten. Voor de rikken met draad moest hij vijftien gulden extra betalen. Harm Pelleboer overleed in 1967. Weduwe Gerrijge zat altijd in haar vaste leunstoel op haar plek bij het raam in de woonkamer. Zij stierf in 1988 waarna de nieuwe bewoners aan een ingrijpende restauratie begonnen.

Honderden jaren groeide Wijthmen noch Herfte eigenlijk niet meer. De essen en belten zaten vol. In 1751 werden 28 boerderijen geteld, waarvan slechts twee in eigendom van een boer. De rest behoorde aan de meer gelukkigen (of liever: gefortuneerden) in deze wereld. Het merendeel was keuter (kleine boer), horige of landarbeider. Pas in de achttiende eeuw veranderde dat. Het aantal grootgrondbezitters nam af. Uit geldgebrek waren overheid, mensen van adel en andere rijken, maar ook burgers gedwongen om land te verkopen. Meer boeren konden grond aankopen door sterk gestegen productieprijzen. Ze gingen zich op de markt richten. En meer vee houden. Meer vee betekende meer mest en dat was toen (nog) een voordeel om het land te bewerken. De laaggelegen gronden konden in weilanden worden omgezet.

Gerritje Pelleboer in haar stoel bij het raam. (Particuliere collectie)

De vroegst bekende namen van Wijthmeners dateren van ongeveer het jaar 1400. Namen als Heyne die Hulzene, Willeken en Ludeken ter Middelwort en Gerrit Vrancke. Veelal waren de namen verbonden aan boerderijen, zoals Mening, Hoting, Middelwort en Zuysto (Soeslo). Niet zo vreemd voor een dorp van boeren. Genoemde namen zijn nagenoeg allemaal in de vergetelheid geraakt. De boeren van nu voeren namen als Mulder, Beltman, Poppe of Diepman om er een paar te noemen. Die ontwikkeling in namen duidt erop, dat Wijthmen een dynamischer plattelandsamenleving kende dan het geïsoleerdere Twente, zo valt te leren uit een cultuurhistorische analyse van enkele jaren door het Historisch Centrum Overijssel en Het Oversticht.

De familie Mulder

In Herfte, niet ver van de boerderij van Rankenberg, woonde een bijzondere familie. Een bijzonder grote familie vooral, want Gradus en Sien Mulder kregen liefst 18 kinderen. Toosemeue van de Hollewand was de vaste vroedvrouw. Zo ongeveer elk jaar, vanaf 1909, werd ze naar de Herfterlaan 55 (nu Sorghvlietweg 6) geroepen. Het kinderrijke gezin verloor twee nakomelingen. Een jongentje aan de wiegendood en dochter Annie aan acute reuma. Te voet door de Kinder-

Het gezin Mulder. Bovenste rij van links naar rechts Mies, Herman, Riek en Trees. Middelste rij Willem, Marinus, vader Gradus, Jan, moeder Sien Mulder-Poppe met jongste dochter Sien op haar schoot, Dien en Hein. Onderste rij Annie, Marie en Doortje. (Particuliere collectie)

tjesweilanden (ter hoogte van het huidige Isalaziekenhuis) naar school in Assendorp (een fikse wandeling van anderhalf uur) kon ze op zekere dag niet meer lopen van de pijn. Ze overleed zes weken later op slechts zestienjarige leeftijd. Vader Gradus kwam (net als buurman Rankenberg) oorspronkelijk uit Zalk en Veecaten, dat aan beide oevers van de IJssel lag, maar wel een bestuurlijke eenheid vormde. (Later werd Zalk en Veecaten bij IJsselmuiden gevoegd en vanaf 1 januari 2001 kwam het bij de gemeente Kampen.)

Sien Poppe kwam uit Westenholte. Ze trouwde met Gradus op 5 juni 1907 en het jonge paar belandde min of meer bij toeval in Herfte. Gradus erfde de met eigen handen gebouwde boerderij van de vrijgezelle broer en zus Mans en Treese-meue Kroes. Dat was bepaald geen kinderachtige erfenis met een dertigtal koeien, kippen, varkens en twee paarden. Later werd ook melk gekarnd om kaas te maken. Gradus, later door zijn kinderen omschreven als zorgzaam, streng maar recht-

vaardig, kreeg de beschikking over een knecht, Sien had een meid, zoals dat toen weinig flatteus heette, als hulp in de huishouding. Rampspoed trof de familie op zondag 21 mei 1921. Door nooit helemaal opgehelderde oorzaak vloog de boerderij in brand. Moeder Mulder probeerde nog te redden wat er te redden was van haar mooie servies. Een flink deel sneuvelde alsnog toen ze - in paniek waarschijnlijk - met het servies in haar schort gestopt over de heg probeerde te vluchten voor het vuur en de rook. Andere mooie stukken uit de inboedel werden in de rogge verstopt, maar bleken de volgende dag gestolen. De schrik zat er goed in bij de buurt. Veel burens besloten meteen hierna een brandverzekering af te sluiten bij de notaris. De leden van het gezin Mulder werden onder meer opgevangen bij de familie Barbanson op Huize Sorghvliet en bij familie in Wijthmen.

Niet veel later, in de volgende zomer, sloeg het noodlot weer toe. Tijdens een hevig onweer werden twee koeien van Gradus Mulder getroffen

door de bliksem, Maar reeds in november gingen de koeien weer in de herbouwde boerderij op stal en konden de knechten boven de deel slapen. De familie volgde weldra. Veerkrachtig als zij was werden er nog twee boerderijen bijgebouwd aan de huidige Hooiweg.

Crisisjaren

Na de beurskrach in de Verenigde Staten braken ook nog eens de crisisjaren aan. De wereldwijde en diepe recessie, gepaard gaande met grote werkloosheid en sterk dalende opbrengsten, trof ook Herfte. Op de boerderij van Mulder ging het niet goed. Een desastreuze ziekte was onder de koeien uitgebroken en de eieren brachten op de markt niets tot hooguit een halve cent op. De prijs voor een pink (jonge koe) kelderde van circa 75 gulden naar 25 gulden.

Zoveel tegenslag werd de familie teveel en de bedrijfsvoering zakte door de bodem. Maar het bleef de Mulders steken dat de notaris in het begin van de jaren dertig besloot de stekker uit de bedrijfsvoering te trekken. Dat was niet nodig geweest, vond men. Gelukkig kon de familie in Herfte blijven wonen; heel dichtbij zelfs. Er werd een nieuwe, zij het kleinere boerderij op amper driehonderd meter van de oude gevonden. De vrijgezelle Willem bleef hier altijd wonen. Ook Truus, de jongste van de achttien kinderen, ging hier na haar terugkeer uit Canada met haar man Herman Vulkers en kinderen wonen.

Maar het was bepaald niet allemaal kommer en kwel geweest. Integendeel. De familie Mulder hield heel erg van gezelligheid. 's Avonds werden spelletjes gedaan en er werd veel gezongen. Zoon Jan zong en floot al als kind. Dat bezorgde hem de bijnaam Jan Vogel. Zijn broer Hein werd Lange Hein genoemd vanwege zijn lengte. Hij werkte onder meer in het porseleinfabriekje van mevrouw Van Nispen, die in het houten huis aan de spoorlijn woonde en koekjes bakte voor de kinderen.

Uitje

Op Koninginnedag was het vaste gewoonte om naar de optocht in Zwolle te kijken. De kinderen kregen een ijsco en vader ging een borrel drinken bij Brand op de Melkmarkt alvorens de terugreis met paard en wagen te aanvaarden. Heel soms

Een voorbeeld van een boerengezin in de jaren tien van de vorige eeuw in Wijthmen, vader en moeder Lindeboom met hun zes kinderen. (Particuliere collectie)

ging de familie met de trein van het stationnetje Herfte-Veldhoek naar de stad. Hoewel het in afstand een ritje van niks betrof, werd dat als een uitje beschouwd. Het kaartje kostte een dubbeltje. De Mulders waren dol op schaatsen. Dat kwam goed van pas, want bij gebrek aan gemalen stond Herfte regelmatig blank. Vanuit de boerderij konden de Mulders zo het ijs opstappen. In de bongerd (boomgaard) van de familie werd een heus baantje aangelegd, waarop onderlinge wedstrijden werden verreden. Een favoriete, maar gedurfde en gevaarlijke bezigheid was zo hard mogelijk paardrijden zonder teugels of zadel door de bongerd. Nee, bang uitgevallen waren de Mulders niet. De oudste dochter Trees (van 1909) vertrok in 1930 naar Nederlands-Indië. Twee dochters emigreerden naar Canada. Willem nam deel aan de barre Elfstedentocht in 1947, die werd geteisterd door sneeuwbuien, een ijzige kou en een keiharde oostenwind. Om al schaatsend en onbedoeld aan te geven welke doorzetter door de eeuwen heen in het buitengebied van Zwolle woonden. <<

Bij de samenstelling van dit **themanummer** hebben Gerard Hulsmann en Koen Nijmeijer een belangrijke rol gespeeld. De eerste als 'dorpsarchivaris' die een uitgebreid archief over de geschiedenis van Wijthmen, Herfte en Zalné heeft samengesteld en daar ook nog altijd mee bezig is, de tweede als journalist die deze streek als zijn broekzak kent en er het grootste deel van zijn leven heeft gewoond en er nog actief bij betrokken is. Bewoners die om informatie werd gevraagd, verleenden enthousiast hun medewerking. De meeste foto's komen uit particulier bezit en de luchtfoto's werden met zijn drone door Rick van der Kamp gemaakt. Belangrijke bronnen die werden gebruikt waren 'Langs de Vecht' van Jan ten Hove, de *Elsbode* (Marianne ten Klooster) en het *Zwols Historisch Tijdschrift* (auteur Wim Huijsmans).

Steven ten Veen

Zwolle in de greep van de blauwe knoop

Jan van de Wetering

Een snelle blik op de terrassen en tafels van de Zwolse horeca is voldoende om te zien dat het gebruik van alcoholvrije drankjes aan een stevige opmars bezig is. Geen of minder alcohol is gezond is de gedachte: minder calorieën, minder schadelijke stoffen voor de hersenen en je kunt met een gerust geweten achter het stuur gaan zitten. En hoe meer voormalige kroegtijgers dat doen, hoe groter de aanvaarding door hun sociale omgeving. Dat is wel eens anders geweest. De snerende opmerkingen van Youp van 't Hek tijdens zijn oudejaarsconferentie op 31 december 1989 over Buckler, het alcoholvrije bier van 's lands grootste brouwer, sloegen zo aan bij het grote publiek dat de verkoopcijfers al snel een duikeling maakten. Niet zozeer de smaak – die toen overigens nogal matig was – zorgde daarvoor, maar vooral het imago dat met alcoholvrij bier verbonden was: iets voor watjes.

Affiche Albert Hahn.
(Collectie Nederlandse
arbeidersbeweging tot
1918)

Koning Alcohol is vaker onderwerp van discussie geweest. In de negentiende eeuw stond het nadrukkelijk op de agenda van wat in liberale kringen 'de sociale kwestie' werd genoemd. Die was onlosmakelijk verbonden met het vinden van een oplossing voor het armoedeprobleem. Een groot deel van de bevolking leefde onder erbarmelijke omstandigheden: lage lonen, lange werktijden, hoge prijzen, kinderarbeid, slechte woonomstandigheden, grote werkloosheid en geen stem- of kiesrecht. Veel arbeiders maakten die ellende nog een stukje erger door na het ontvangen van het weekloon rechtstreeks naar de kroeg te gaan om door het drinken van vele glaasjes jenever voor even vergetelheid te zoeken. Bij thuiskomst was een flink deel van het gezinsbudget er al doorheen gejaagd.

In dit artikel kunt u lezen over de fervente pogingen van Zwolse liberalen, christenen en socialisten het volk te bewegen minder sterke drank te gebruiken of, beter nog, geheelonthouder te worden en dat kenbaar maakten door het dragen van een zichtbaar teken op de kleding, 'de blauwe knoop'.

Drank sleept hele gezinnen ten gronde

Al in 1841 wond Zwollenaar Gerrit Luttenberg (1793-1847), stadssecretaris en drijvende kracht achter de (ook landelijk) befaamde Stads Armeninrichting er geen doekjes om. ¹ In zijn beschouwing over 'het armwezen in ons vaderland' noemde hij de kroeg de rampzaligste plaats voor armen en minvermogenden om tot buitensporigheden over te gaan. Onmatig gebruik van sterke drank verwoestte volgens hem lichaam en ziel en sleepte hele huisgezinnen ten gronde. ² Luttenberg verzwaakte zijn stellingname enigszins door het vermelden van een verzachtende omstandigheid. Wat wil je ook als arbeider, als je in guur weer van de ochtend tot de

avond tien of twaalf uur zwaar werk hebt verricht? Dan lust je aan het eind van de dag wel een slokje. Op de weg naar huis werd je bovendien voortdurend aan verzoeken blootgesteld. In Zwolle waren, naast de meer respectabele gelegenheden, meer dan honderd kroegjes. De grootste omzet werd behaald na uitbetaling van het weekloon. In Zwolle werd dat in tegenstelling tot de meeste andere steden niet op zaterdag maar op vrijdag uitbetaald. Gedachte daarachter was dat de grootste drinkebroers zich een beetje in zouden houden omdat ze een dag later weer vroeg moesten opstaan voor hun werk. Veel baatte het niet.

De gevolgen waren er naar: Een flink deel van het huishoudgeld viel in handen van de tappers en niet van de huisvrouwen. De armbesturen moesten dan ook tot hun ongenoegen keer op keer bijspringen omdat het geld weer eens op was. Drankmisbruik was zeker niet het enige probleem van de structurele armoede, maar wel belangrijk genoeg om er iets tegen te doen. Op 21 juli 1843 plaatsten zeventien notabelen (voornamelijk predikanten, juristen en medici) uit heel Nederland

advertenties in landelijke kranten met de mededeling dat zij een 'Vereeniging tot Afschaffing van sterke drank' (hierna VASD) hadden opgericht. Dronkenschap, schreven zij, is de bron van allerlei ellende, ondermijnt de welvaart van de maatschappij en maakt 'duizenden bij duizenden voor tijd en eeuwigheid ongelukkig'. De vereniging wilde niet alleen misbruik tegengaan, maar ook het gebruik in algemene zin. Dus, geen half werk, maar geheelonthouding. ³ Eén van de ondertekenaars was, hoe kan het anders, Gerrit Luttenberg.

Een jaar later telde de vereniging al 850 leden en roemde zij in een advertentie de behaalde successen: Vele dronkaards waren op het rechte pad gebracht, onder wie een man die in dronkenschap een moord had gepleegd en na zijn vrijlating uit de gevangenis een bijeenkomst van de vereniging had bijgewoond en inmiddels 'lid der afschaffing' geworden was en ook weer getrouwd ter kerke ging. Een vrouw had gezegd: 'Toen de drank mijn huis is uitgegaan, is de hemel erin gekomen'. Onder de ondertekenaars was wederom Gerrit Luttenberg, maar ook een andere Zwollenaar, dr. E.T. Schaepman (1801-1865), stadsgeneesheer en uitbater van het Geneeskundig Badhuis aan de tegenwoordige Badhuiswal. ⁴

De onvermoeibare dr. Schaepman

Schaepman werd voorzitter van de Zwolse afdeling van de VASD en zou vele jaren in vergaderingen, voordrachten en publicaties de boodschap van de geheelonthouders uitdragen. Net als Luttenberg betoogde hij dat drankmisbruik desastreus was voor arbeiders en daarmee een van de oorzaken van het armoedeprobleem. Maar hij liet niet na erop te wijzen dat iedereen er slachtoffer van kon worden: 'Welk een groot aantal, voorheen met tijdelijke middelen ruim gezegende mensen, bewonen thans de Ommerschans en hebben hunnen toestand alléén te danken aan den verpestende drank.' Verrassend modern is zijn uithaal naar de negatieve invloed van de sociale omgeving op het drankmisbruik:

'Hoevele jongelieden van goeden huize, hebben niet te kampen met den nadeeligen invloed, die de feilen der ouders in dit opzigt hun hebben berokkend (...).

Links: Affiche Nederlandse Vereniging tot afschaffing van sterke drank. (Geheugen van Nederland)

Dr. Schaepman en zijn echtgenote voor de Badinrichting. (Collectie Overijssel)

Het opwinden der arbeidslieden door sterke drank, om meer dan gewoon werk van hen gedaan te krijgen is verderfelijc en inderdaad is te wenschen dat de sterke drank niet toegediend worde bij beleefdheidsbezoeken, bij gelukwenschen, verjaarsfeesten, in vreugde of leed, [of] in gevaar.⁵

Schaepman was recht in de leer. Hij bestreed keer op keer dat matig gebruik nuttig en gezond zou zijn en keerde zich zelfs tegen adviezen van collega-artsen om vijgen op brandewijn als versterkend of uitwendig middel te gebruiken. Leden van de vereniging die in een onbewaakt ogenblik toch op drankgebruik werden betrapt, zette hij zonder pardon uit de vereniging. Zijn strengheid zorgde er mogelijk voor dat de Zwolse afdeling in 1854 slechts tweehonderd leden telde.⁶ In deze jaren bereikte de propaganda van de VASD nauwelijks de arbeiders, de lezingen en vergaderingen werden vooral bezocht door de Zwolse bovenlaag. De katholieke Schaepman kreeg steun van vertegenwoordigers van andere geloofsgemeenschappen. Zo sprak hij bijvoorbeeld in de concertzaal van Odéon 'op eene gepaste en onderhoudende wijze' samen met een Israëliet, een doopsgezinde en een gereformeerde 'zonder leden van eenig kerkgenootschap aanstoot te geven'.⁷ Ook landelijk gezien was Schaepman in kringen van geheelonthouders

Rechts: Affiche Jan Rotgans begin twintigste eeuw. (Delpher/Het Geheugen)

een bekende verschijning. Niet toevallig werden de soms wel twee dagen durende vergaderingen van de landelijke vereniging af en toe in Zwolle gehouden. Tijdens één van die bijeenkomsten nodigde hij de deelnemers uit een kijkje te komen nemen in zijn geneeskundige badinrichting.⁸

Het geliefkoosd morgenslokje

Na het overlijden van Schaepman in 1865 leidde afdeling Zwolle een kwijnend bestaan. In een rapport uit 1872 wordt mistroostig vastgesteld dat 'de hogere stand' zich slechts enige geldelijke opoffering wil getroosten. En, 'de middenklasse, waaronder de bazen, wil geen band of eigenlijk wil zij geen afstand doen van het geliefkoosd morgenslokje en dit slechte voorbeeld vindt navolging bij de knechts, die geen kracht genoeg hebben om bij een matig gebruik te blijven.' In het rapport wordt geconcludeerd dat het misbruik van sterke drank in Zwolle beduidend is, 'getuige het bestaan van 200 tappers en kroeghouders op eene bevolking van weinig meer dan 20.000 zielen.' In nog geen twintig jaar tijd was het aantal Zwolse tappers verdubbeld en het gebruik van jenever met vijftieng procent gestegen. De conclusie over

de drankbestrijding was dan ook somber: 'Er was moedeloosheid bij de een en trouweloosheid bij de ander ontstaan en dat had de vereniging bijna de doodsteek gegeven.'⁹

Maar, in de jaren tachtig kreeg de drankbestrijding nieuwe ambassadeurs uit het snel groeiende kamp van de socialisten. Ook zij onderkenden het gevaar van ongebreideld drankgebruik onder arbeiders: 'De jeneverkwaal is als het ware met de ellende en nood van het volk saamgeweven en even mogelijk als het zal zijn de sociale beweging te fnuiken, even onmogelijk is het den drankduivel uit te roeien zonder het volksbestaan beter te maken. (...) Ja, een goe dhartig middagmaal, een niet te lange werktijd en gezonde woning, als dat voor iedereen verkrijgbaar was gesteld, zou niemand er aan denken zich te bedrinken.' Multatuli wist het nog bondiger te zeggen: 'De beste bestrijder van het verregaand drankmisbruik is een goede biefstuk.'¹⁰ Hoe groot de verschillen tussen de vertegenwoordigers van de kerk en de socialisten ook waren, ze vonden elkaar wel in hun strijd tegen de drankduivel. De voorman van de eerste socialisten in Nederland, Domela Nieuwenhuis, was een overtuigd geheelonthouder (en vegetariër) en droeg dat ook met verve uit. In zalen waarin de socialisten vergaderden werd geen sterke drank geschonken en wie mee wilde met de boot van Zwolle naar Amsterdam voor een congres of demonstratie, werd in de advertenties gewaarschuwd dat er geen sterke drank aan boord was. Het was allemaal goed bedoeld, maar het hielp niet. In de jaren negentig hamerde de prille socialistische beweging eerst en vooral op wat de arbeiders het meest bezighield: loonsverhoging, lagere prijzen, betere woningen en algemeen kiesrecht.

De blauwe knoop

Maar de strijd ging door en vertegenwoordigers van kerken, socialistische partijen en andere maatschappelijke instellingen deden mee met een nieuwe manier van gedragsbeïnvloeding. Geheelonthouders gingen een blauwe knoop op hun kleding dragen, later ook in de vorm van een insigne of speldje. Mogelijk is het een navolging van wat James Calvert, een predikant op de Fiji-eilanden,

Blauwe knoop. (www.groninganus)

had bedacht. Hij liet zijn volgelingen een medaille aan een blauw lint dragen, waarmee de dragers aangaven afstand te nemen van het gebruik van bedwelmende dranken. Al gauw werd dit initiatief ook in Europa overgenomen: in Duitsland droegen men een 'Blaues Kreuz', in Engeland een 'blue ribbon' en in ons land dus een 'blauwe knoop'. Vele varianten waren in omloop. Zo droegen de mannen in Goes een met blauwe stof overtrokken knoop en de vrouwen (het zwakke geslacht volgens de verslaggever) een blauwe strik.¹¹

De blauwe knoop werd ook hier veel gedragen. Met enige overdrijving berichtte de *Zwolsche Courant* in 1892 zelfs: 'Niets wordt tegenwoordig ook zoo druk door Zwolle's burgerij besproken als de blauwe knoop'. Dat was overigens niet altijd in gunstige zin. De dragers riepen vaak de hoon en lachlust van hun omgeving op. Zo beklagde een Zwollenaar zich erover dat een doodgraver, in het dagelijks leven kroegbaas, tijdens de begrafenis van een geheelonthouder spottende opmerkingen had gemaakt over een groep dragers van de blauwe knoop rondom het graf. Bij een andere gelegenheid sprak een Zwollenaar over 'een troep bleekneuzige ridders van de blauwe knoop'.¹²

Ondertussen was de overheid eindelijk in actie gekomen. In 1881 werd de drankwet aangenomen, de wet die het misbruik van sterke drank moest beugelen. Daarbij speelde niet zozeer het belang van de volksgezondheid een rol, maar het handhaven van de orde, zoals het tegengaan van

openbare dronkenschap. Voortaan moesten uitbaters van dranklokalen een vergunning aanvragen. Er kwamen regels voor de openingstijden en kinderen onder de zestien jaar mochten geen jenever en andere sterke drank meer kopen, maar wel nog steeds bier en wijn. In Zwolle was de drankwet geen overbodige luxe. Het aantal verleende vergunningen was in 1892 drie maal hoger dan het toegestane maximum. De Zwolse cafés en tapperijen gingen in Zwolle al om zes uur 's morgens open; ze mochten sterke drank schenken tot zeven uur 's avonds, daarna alleen nog bier en wijn. De 'mindere' tapperijen moesten al om elf uur 's avonds sluiten, de 'fatsoenlijke' zaken een uur later. De drankwet was nog niet in werking of er werd al misbruik van gemaakt. Je kon de drankwet ontlopen door je als koffiehuis te laten registreren en onder de tafel sterke drank verkopen, er werd toch nauwelijks gecontroleerd.

In de Arbeidsenquête 1890-1892, gaf Anthony Nijhoff, de hoofdinspecteur van politie van Zwolle, een kijkje achter de schermen (V is vraag en A is antwoord):

- V: 'Gij hebt gezegd, dat de tapperijen 's morgens om 6 uur open gaan. Is het hier gebruikelijk, dat vele werklieden, vóór zij naar hun karwei gaan, eerst een slokje nemen?'
 - A: 'Dat gebeurt wel.'
 - V: 'En blijft het dan bij een enkelen borrel?'

*In de Vechtstraat was
Volkskoffiehuis de Ster
gevestigd. (ca. 1910
Collectie Overijssel)*

- A: 'Er zijn er wel die er meer gebruiken.'
 - V: 'Wordt die drank onmiddellijk betaald of verreken men de schuld op Zaterdag?'
 - A: 'Er zijn er wel, die poffen, en betalen als zij zelf hun geld krijgen. De meeste lui, die veel in kroegen komen, zijn de conducteurs van den spoor, die in hun rusturen direct van het station naar de kroeg gaan.'
 - V: 'In de stad, of in eene gelegenheid dicht bij het station?'
 - A: 'Zij hebben hun vaste gelegenheden in de stad en nabij het station.'
 - V: 'Doen dat ook conducteurs, die hier wonen?'
 - A: 'Ook wel.'¹³

Ook de 63-jarige evangelist Hendrik Lindhout, werkzaam in de Kamperpoort, toen één van de achterbuurten van Zwolle, werd in de Arbeidsenquête ondervraagd over zijn ervaringen met drankmisbruik. Hij deelde daar informatieve blaadjes uit, die blijmoedig door de arbeiders in ontvangst werden genomen. Maar effect had het niet verklaarde hij:

'Ik wilde er nog gaarne bijvoegen, dat de menschen werkelijk in den laatsten tijd tot de overtuiging zijn gekomen, dat de sterke drank het quaestieuze punt is, doch zij gevoelen zich niet bij machte zich daaraan te onttrekken, zoodat zij zelf zeggen: laat Schiedam sluiten. Het verblijdt mij, dat de regeering de sociale belangen van het volk wil behartigen. Wanneer Schiedam wordt gesloten en de plaatselijke regeeringen niet zoo mild zijn met het verlenen van vergunningen, wordt het kwaad in de hartader getroffen. De oorzaak van de ellende zetelt in den drank.'¹⁴

Volkskoffiehuis de Ster

De beweging van de blauwe knoop was nauw verbonden met de eind jaren tachtig opgerichte volkskoffiehuizen. Koffiehuizen waren er altijd al veel, maar anders dan de naam doet vermoeden werd daar vaak ook sterke drank geschonken. In de volkskoffiehuizen was bier, wijn, jenever of andere sterke drank taboe. Op 19 oktober 1891 werd in Zwolle, aan de Vechtstraat 27, Volkskoffiehuis de Ster opgericht. Uitbater was Willem Gelderman (later overgenomen door de wed.

Rozeboom). Hij schonk er koffie, thee, cacao, melk, chocolade en verkocht ook broodjes met boter en kaas 'om in den zak mede te nemen om te eten, als de schaft lang duurt'. Hij richtte zich nadrukkelijk op de allerarmsten, zoals blijkt uit zijn ondervraging in de Arbeidsenquête 1890-1892, een paar maanden na de opening. Het interview geeft een onthullend kijkje in de onderkant van de samenleving in Zwolle aan het eind van de negentiende eeuw.

- V: 'Tot welke maatschappelijke klasse behooren de bezoekers?'
 - A: 'Tot de benedenste klasse, de volks- of arbeidende klasse.'
 - V: 'Ik behoef u niet te zeggen, dat men onder de arbeidende klasse zeer uiteenlopende categorieën vindt. Mag ik uit het door u gezegde opmaken, dat uwe klanten niet zijn ambachtslieden of werklieden, die vast werk hebben?'

- A: 'Er mag er een onder loopen, maar ons doel is volkomen bereikt, dat was om de laagst gezonken menschen te lokken. Wij hebben een zaal, waar muziek gemaakt wordt, er is een orgel, er worden toespraken gehouden of lezingen over de geschiedenis, er zijn dam- schaak- en dominospelen, er is een reversi-spel [een bordspel]. Er wordt niet op gelet, of men veel of weinig of niets gebruikt. Als men komt en zegt bij het komen en gaan niets dan: goedenavond, dan is men even welkom.'
 - V: 'Zijn de lieden die uw koffiehuis bezoeken, steeds fatsoenlijk in het verkeer?'
 - A: 'Degenen, die met ons strijden tegen den sterken drank, zijn ordentelijke lieden, maar er komen ook andere menschen, en die houden zich niet zoo rustig; dat zijn menschen die steeds klagen, dat zij te weinig verdienen, maar die, als zij eens wat verdienen, dat nog het liefst naar den kastelein brengen.'
 - V: 'Hebt gij met die lieden wel last?'
 - A: 'Ja, tweemaal hebben wij moeten zeggen: Vrienden, dat gaat zoo niet, als gij u niet fatsoenlijk gedraagt, zullen wij maatregelen moeten nemen. Ik heb het volk lief waaronder ik arbeid, maar ik moet zeggen, zij zijn half verdierlijk. Het is werkelijk ongelooflijk wat men soms ziet, Menschen die in den ellendigsten toestand verkeerden, brengen nog, als zij een 3 gulden [per week] verdienen, die dadelijk naar de kroeg. (...) En van alles is de drank de oorzaak. Van de tien gevallen zeker wel zevenmaal, en dan heerscht bij die menschen zulk een ontevreden geest; op ieder, die wat beter gekleed is, wordt gescholden.'¹⁵

Het concept van Koffiehuis de Ster maakte, ondanks de af en toe lastige klanten, enthousiasme los bij heel wat Zwollenaren. Op Hemelvaartsdag 1892 wandelden zo'n honderd klanten, mannen, vrouwen en kinderen van de Vechtstraat naar de Agnietenberg: 'Buiten aangekomen werd de tijd doorgebracht met spreken, zingen, wandelen enz. En waar vroeger de monniken zich aan hun glaasje bier vergastten, daar zaten nu de onthouders ieder met een glas melk. Verscheidene personen getuigden dat zij blij waren onthouder te zijn, daar zij 't vorige jaar den Hemelvaartsdag al drinkende hadden doorgebracht.' De stoet van geheelont-

Links: Affiche Jan Rotgans begin twintigste eeuw. (Delpher/Het Geheugen)

Op de Houtmarkt in Zutphen is nog een volkskoffiehuys (tegenwoordig Volkshuis geheten) bewaard gebleven. (ca. 1990 van Jan van de Wetering)

houders zorgde volgens de verslaggever voor de nodige opschudding onder de Zwolse bevolking.¹⁶

Net als overal in Nederland voorzagen de volkskoffiehuizen in een behoefte. Er kwamen dan ook meer van dergelijke zaken in Zwolle. In Assendorp, het 'rode dorp', met veel notoire drinkers onder het personeel van de spoorwegen, bevond zich in de Assendorpersteeg Café Neutraal, dat zich afficheerde als Volkskoffiehuys zonder vergunning.¹⁷ Nog ruimer opgezet was het Christelijk Hotel en Volkskoffiehuys in de

Voorstraat op nummer 17. Je kon er naast niet-alcoholische dranken logies krijgen voor vijftig cent per nacht.¹⁸

Epiloog

De aanhangers van de blauwe knoop waren te vinden in de vele verenigingen tegen drankmisbruik, die eind negentiende eeuw en begin twintigste eeuw als paddenstoelen uit de grond schoten. Er waren geheelonthoudersverenigingen van geloofsgemeenschappen, socialisten, het Leger

des Heils, artsen, studenten, scholieren, vrouwen, jongelieden, jongedames, onderwijzers enzovoort. In Zwolle was er aan het begin van de twintigste eeuw zelfs een zangvereniging de Blauwe Vaan. Een flink aantal leden van die verenigingen zal de blauwe knoop (of een insigne) gedragen hebben, maar velen ook niet. Vermoedelijk is het effect van de beweging van de blauwe knoop onder de belangrijkste doelgroep, de arbeiders, relatief klein geweest. Tijdens een bijeenkomst van afdeling Zwolle van de VASD in 1910 merkte de voorzitter mismoedig op dat van de zestienhonderd Zwolse spoorwegaarbeiders bijna niemand in de zaal aanwezig was.¹⁹ En inderdaad, velen waren er niet van te overtuigen geen of minder sterke drank te gebruiken. Nog vele jaren probeerde de onderkant van de samenleving, mannen en vrouwen door drank te ontsnappen aan de ellende van het dagelijks bestaan. Door de niet aflatende druk van de geheelonthoudersverenigingen scherpte de overheid door middel van wet- en regelgeving de oude Drankwet van 1881 voortdurend aan: er waren herzieningen in 1904 en in 1931. Vanaf 1964 is, met herzieningen in 1995 en 2000 de Drank- en Horecawet van toepassing. Maar het drankprobleem verminderde pas echt na het verbeteren van levensomstandigheden van het volk, met name in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog. Volkskoffiehuys de Ster in de Vechtstraat sloot in 1920 zijn deuren en daarmee viel symbolisch ook het doek voor de beweging van de blauwe knoop.

Noten

1. Wetering, Jan van de, *De opkomst van het socialisme in Zwolle; Hoe de Stads Armeninrichting de armoede probeerde op te lossen*. ZHT 2021, nummer 1.
2. Luttenberg, G., *Proeve van onderzoek omtrent het armwezen in ons vaderland, en naar de meest doeltreffende middelen, die verder ter verbetering van het lot der armen, zouden kunnen aangewend worden*, 1841.
3. *Overijsselsche Courant*, 21 juli 1843.
4. *Overijsselsche Courant*, 26 juli 1844.
5. *POZC*, 2 juli 1847 en 7 december 1847.
6. *POZC* 2 juli 1847, 7 december 1847 en 11 november 1851; *Oostpost*, 11 oktober 1854.
7. *Leydse Courant*, 21 februari 1849.
8. *De Oostpost*, 11 oktober 1854.

9. 'Over den toestand en de onderlinge verhouding van arbeiders en arbeiders in en om Zwolle', 1872, p. 41-45.
10. *Recht voor Allen*, 7 april 1886.
11. *POZC*, 27 september 1887, *De Volksvriend*, 23 juni 1892.
12. *POZC*, 22 oktober 1892 en 21 maart 1910.
13. Arbeidsenquête 1890-1892 (Zwolle-Deventer-Kampen).
14. Arbeidsenquête 1890-1892 (Zwolle-Deventer-Kampen).
15. Arbeidsenquête 1890-1892 (Zwolle-Deventer-Kampen), p. 22-23.
16. *De Volksvriend*, 23 juni 1892.
17. *POZC*, 27 augustus 1898.
18. *De Amsterdammer*, 16 februari 1915.
19. *POZC*, 21 maart 1910.

Spotlied op de Drankwet. (Collectie Meertensinstituut)

'Uit het Drostenhuis'

Saskia Zwieters

Tussen 1905 en 2017 werden in het museum aan de Melkmarkt voorwerpen uit Overijssel bewaard, afkomstig uit verschillende verzamelingen. Vanaf het ontstaan van het museum in 1883 worden deze gezamenlijk beheerd, inmiddels door Collectie Overijssel (voorheen HCO). In deze rubriek komen voorwerpen met een Zwols verhaal voor het voetlicht. In de tweede aflevering is dat een platen-camera, volgens overlevering afkomstig van fotograaf Robert Ziegler, uit het begin van de twintigste eeuw (collectie Gemeente Zwolle, inv.nr. 09408 a en b).

Focus op een fotograaf

Tegenwoordig worden met de camera op de mobiele telefoon miljarden foto's per dag gemaakt. Deze platencamera bevond zich in een atelier waar een portret laten maken nog een bijzonder moment in het leven van de afgebeelde persoon betekende. Op een staand, houten onderstel met wielen ligt achter de messing objectieflouder een uittrekbare balg waarmee scherpgesteld kan worden. In een losse houten cassette erachter kan een glasnegatief worden geplaatst. Op het glas ligt in de gelatine een lichtgevoelige laag te wachten op belichting. Volgens de schenker is het een fabrieksexemplaar hoewel geen merk te zien is. Al vijf jaar na de uitvinding van de fotografie (1837) wordt ook Zwolle bezocht door rondreizende daguerrotypisten die vooral portretten van welgestelde mensen maken. In de loop van enkele decennia wordt het echter snel goedkoper. Rond 1890 worden ook amateurfotografen actief en in 1894 wordt in Zwolle een eigen club opgericht: de Zwolsche Amateur Fotografen Vereniging (nu Fotoclub Zwolle). Veel portretschilders worden portretfotograaf omdat het nieuwe medium een vaster inkomen lijkt te bieden.

Rechts: Platencamera, begin twintigste eeuw, vermoedelijk van fotograaf Robert Ziegler. (Collectie Gemeente Zwolle, foto auteur 2021)

Mathias Robert Ziegler werd geboren in 1863 in Keulen als zoon van de katholieke schilder Mathias Ziegler en Josephine F.K. Selb. Het dan vaderloze gezin Ziegler vestigde zich in 1883 in Nijmegen en kort daarna ook in Harderwijk waar moeder en zoon een fotoatelier begonnen. Robert

was opgeleid als schilder en leerde het vak van fotograaf van zijn moeder.

Ziegler trouwde in 1891 met Alida Bult in Harderwijk, waar ook de oudsten van de acht kinderen werden geboren. In 1905 trok hij naar Zwolle om het fotoatelier van F.W.H. Deutmann in de Kamperstraat over te nemen. Zeven jaar later vestigde hij zich in het pand Nieuwe Markt 9 van fotograaf J.A. Eelsingh. Naast portretfotograaf is Ziegler ook restaurator van schilderijen, verkoopt hij foto's van kunstwerken die ook bij boekhandel J.M.W. Waanders verkrijgbaar zijn, en broomoliedrukken van oud-Zwolle. Hij adverteerde in 1919 dat zijn zaak het eerste atelier in Zwolle voor 'Daglicht -, Electriclicht- en Gecombineerdlichtopnamen' was. Na de dood van zijn vrouw in 1924 wordt zijn eenmanszaak een vennootschap onder firma met zijn oudste kinderen Wilhelmina en Franz. Zij verkochten het pand met inboedel in 1929 voor 9.500 gulden aan collega Ulrich Roosdorp. Tot 1989 bleef het pand in handen van een fotograaf, maar in 1998 kreeg het de huidige bestemming van café De Hete Brij.

Zoon Franz Ziegler nam in 1927 het fotoatelier van de net overleden hoffotograaf Herman Deutmann in Den Haag over, een zoon van F.W.H. Deutmann. Ook Franz maakte ongedwongen foto's van de koninklijke familie. Een dag in de week was hij in Zwolle om ook Zwollenaren op bijzondere wijze te portretteren. Robert Ziegler en twee dochters volgden Franz in 1929 naar de hofstad.

Robert, vermoedelijk eigenaar van deze camera, die hij achterliet in Zwolle, overleed op 12 september 1931 in Den Haag en werd vier dagen later vanuit de Onze-Lieve-Vrouwe kerk in Zwolle begraven bij zijn vrouw op de r.k. Begraafplaats. Na de vroege dood van Franz in 1939 zetten Wilhelmina Ziegler en een medewerker de Haagse zaak voort.

Fotograaf Dirk Everaarts trof in 1939 aan de Nieuwe Markt een onttakelde daglichtstudio, enkele camera's en (kapotte) glasnegatieven aan van Ziegler in de fotozaak die hij van Roosdorp overnam. Zoon Aart Everaarts (geb. 1931), zelf ook fotograaf en docent, schonk deze platencamera met cassettes, objectieven, sluiters en enkele andere camera's in 2001 aan het Stedelijk Museum Zwolle.

Links: Nieuwe Markt 9, van 1898 tot 1989 een fotoatelier, sinds 1998 café De Hete Brij. (foto auteur, oktober 2021)

Met dank aan Aart Everaarts (interview 8 juli 2021).

In het Zwols Historisch Tijdschrift 2005, nr. 1, p. 13 ziet u een voorbeeld van zo'n Zwols Franz Ziegler-portret, van Harro Bouman. Als u in de familie ook een Robert of Franz Ziegler-foto heeft, dan is de redactie van dit tijdschrift zeer geïnteresseerd.

Detail van een foto, vermoedelijk door Robert Ziegler, van zes heren van het Rijksarchief in Overijssel in de Sassenpoort, waarschijnlijk bij het 25-jarig jubileum van J. Geesink op 16 mei 1923. (Foto Collectie Overijssel)

De Peperbus na ruim 65 jaar verdwenen

Populair weekblad was een familieonderneming

Steven ten Veen

Na de Zwolse Courant is Zwolle nu ook weekblad de Peperbus kwijtgeraakt. Anders dan met het dagblad het geval was, zal het verdwijnen van dit huis-aan-huisblad in mindere mate als een groot gemis worden beschouwd. Nadat de Peperbus in 1994 van eigenaar was gewisseld, werd namelijk een koers ingeslagen waarbij het accent veel nadrukkelijker op de commerciële bedrijfsvoering kwam te liggen. Bovendien stapte een andere partij met de uitgave van de Swollenaer in het gat dat daarmee was ontstaan. Maar net zoals de Zwolse Courant, die ooit Overijsselsche en Zwolsche Courant heette, maakt de Peperbus deel uit van de geschiedenis van de pers in onze stad die helaas ondanks de goede bedoelingen van de Stentor flink heeft moeten inleveren.

Aan de Peperbus is onverbreekelijk de naam van Pieter Antonius van Drielen verbonden. Hij was de man die in 1956 de weekkrant oprichtte en levensvatbaar maakte. En dat laatste mag een prestatie van formaat worden genoemd, omdat in tal van plaatsen, waaronder ook Zwolle, dit soort advertentiebladen slechts een kort leven beschoren was. Piet, zoals zijn roepnaam luidde, werd daarbij uiteindelijk gesteund door zijn drie kinderen Adri, Henny en Vera. De Peperbus werd daarmee een familieonderneming, waarbij ook moeder Willy vaak een helpende hand toestak.

In 1993, twee jaar na het overlijden van de oprichter, kwamen broers en zus voor de keuze te staan hoe het verder moest gaan met hun krant. De markt voor lokale advertenties was een flink stuk kleiner geworden doordat steeds meer zaken in handen van grote filiaalbedrijven en franchiseketens kwamen, of verdwenen omdat zij de concurrentie met de landelijke concerns niet meer aan konden. Toen niet veel later Wegener, de nieuwe eigenaar van de Koninklijke Erven J.J. Tijl die

uitgever was van de Zwolse Courant, zich meldde, werden de onderhandelingen geopend. Per 1 juli 1994 werd de Apeldoornse uitgever eigenaar van de Peperbus en traden Adri, Henny en Vera in dienst bij Wegener/Tijl.

Zelfstandig

Adri van Drielen (72), daarvoor directeur/hoofdredacteur van de Peperbus, twijfelt er niet aan dat zijn vader deze beslissing zou hebben goedgekeurd. Zelf was die ook al eens in onderhandeling geweest over de verkoop van zijn blad. Dat was in 1970, toen directeur Jaap Dikkers van Tijl een goed voorstel deed. Maar Piet volgde niet zijn portemonnee maar zijn hart. Hij wilde zelfstandig blijven, zijn vrijheid niet inleveren en gruwde

Rechts: Piet van Drielen (links) als matroos bij de Koninklijke Marine. (Particulier bezit)

van de gedachte op kantoor achter een bureau te moeten zitten. Maar de omstandigheden van 1994 verschilden behoorlijk met die van 1970. 'Zaken doen is op het juiste moment de juiste beslissing nemen, was een uitgangspunt van mijn vader', zegt Adri. 'Ook als dat na een goede afweging zou inhouden dat er afscheid moet worden genomen, voeg ik daar zelf aan toe. Met dat wikken en wegen waren we in 1993 vanwege de gang van zaken op dat moment, de marktsituatie en de toekomstverwachtingen al begonnen. Natuurlijk speelden sentimenten een rol en was het een moeilijk besluit, maar nadat Wegener/Tijl kwam en het aanbod erin voorzag dat alles voor ieder personeelslid goed geregeld werd, was de stap voor ons al niet meer zo groot.'

De beslissing in 1970 om zijn levenskind niet uit handen te geven, paste geheel bij het karakter van Piet van Drielen die op 17 juli 1919 in Singapore werd geboren. Zijn vader Ary werkte als officier-machinist op schepen van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPN) en was in 1916, zoals dat heet, met de handschoen getrouwd met Veri Sommeling. Vanwege de Eerste Wereldoorlog was zij (via Amerika) een halfjaar per stoomschip onderweg om zich in Nederlands-Indië bij haar echtgenoot te voegen. Een deel van de jeugd van Piet speelde zich in Nederlands-Indië af, tot zijn ouders in 1932 definitief terugkeerden naar Nederland. Ze vestigden zich in Velsen, waar vader Ary in 1936 op 48-jarige leeftijd kwam te overlijden. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd hun huis aan het Noordzeekanaal door de Duitse bezetter gevorderd en verhuisde weduwe Veri met haar kinderen naar Amsterdam.

Verzet

Met het diploma van machinebankwerker op zak werkte Piet van Drielen kort op een scheepswerf. Hij moest in dienst, meldde zich voor de Koninklijke Marine en kwam terecht op een onderzeeër. Die voer in volle zee toen de oorlog uitbrak en ons land door de Duitsers werd bezet. Dat Piet bij het verzet terecht kwam, was vanwege zijn vaderlandslievendheid en avontuurlijke instelling niet verrassend. Hij sloot zich in Amsterdam aan bij een knokploeg, die een overval op een distri-

butiekantoor pleegde. Hij werd opgepakt, maar wist te vluchten. Als onderduiker koos hij voor de Veluwe als verblijfplaats. Tijdens de oorlog leerde hij op de camping Saxenheim bij Vierhouten zijn latere vrouw Willempje (Willy) van der Steege (1923-2007) kennen. Zij kwam uit Zwolle en woonde met haar ouders aan de Diezerhoven. Ook daar heeft Piet ondergedoken gezeten. Als er daar een razzia gaande was, verstopte hij zich bij de burens onder de vloer van het varkenshok. Piet bleef actief voor verzetsgroepen. Zo verzorgde hij wapentransporten van de Veluwe naar Zwolle.

Piet van Drielen was ook betrokken bij activiteiten van het illegale blad *Trouw*, dat in Meppel werd gedrukt. In Zwolle was het Karel V-huis in de Sassenstraat een regionaal postverdeelcentrum ingericht. Na de bevrijding ging *Trouw* als legaal dagblad verder met regionale edities waaronder een in Zwolle. Het kantoor was gevestigd aan de Melkmarkt 34 en Piet werd acquisiteur. Andere mensen die bij *Trouw* werkten, waren Henk Brasien (administratie), Annie (Ank) Appelfhof (later getrouwd met Henk Meliesie) als journalist en Bé (Ben) Zomerdijk die de distributie regelde.

Ten Heuvel's Krant

De vrijheidsdrang zorgde ervoor dat Piet niet lang bij *Trouw* bleef. Hij kon niet overweg met

Bij de bevrijding van Zwolle op 14 april 1945. Piet van Drielen (achter geweer) met twee Canadese soldaten op de Grote Markt. (Particulier bezit)

Ben Zomerdijk (links) en Piet van Drielen als 'krantenbezorgers', (1947). (Particulier bezit)

Piet van Drielen en Willy van der Stegen, vlak na de oorlog. (Particulier bezit)

de directeur en begon voor zichzelf een soort van advertentiebureau. Omdat er in die financiële moeilijke tijden brood op de plank moest komen, stond hij ook nog enkele jaren op de markt om kleding en campingartikelen te verkopen voor 'De Fryske Flagge' van E. Kooistra, die een winkel aan de Melkmarkt 6 had. De stap naar een huis-aan-huisblad werd in 1954 gezet. Per 31 december 1953 was namelijk de verschijning van de zogenoemde *Ten Heuvel's Krant*, die officieel het *Zwolsch Nieuws- en Advertentieblad* heette, beëindigd. Deze abonnementskrant verscheen twee keer per week in Zwolle en had een zekere faam omdat nieuws dat een sensationeel randje had niet werd geschuwd. Dat mensen die een interessant nieuwtje te melden hadden een stuiver tipgeld mochten incasseren, hielp daarbij. Gijs van Keulen, die later nog eindredacteur bij het *Deventer Dagblad* werd, was hoofdredacteur van *Ten Heuvel's Krant*. Hij vatte het plan op om samen met Piet van Drielen een nieuw blad te beginnen. Als naam daarvoor werd *Zwolle één* gekozen, vernoemd naar de ondernemersbeurs die in 1954 in Zwolle onder deze naam werd gehouden.

De eerste voorpagina van 'Zwolle één'. (Particulier bezit)

Op 1 april van dat jaar verscheen de eerste editie in een oplage van dertienduizend exemplaren, met een krantenkop die voor een bedrag van twintig gulden door Han Prins was gemaakt. De krant werd gedrukt in Meppel, waar tijdens de oorlog ook *Trouw* van de persen kwam. B.W. Nijboer, die bij *Ten Heuvel's Krant* had gewerkt, hielp op freelancebasis bij de acquisitie en regelde bezorgers. Bij Tijnl waren ze niet blij met de komst van *Zwolle één* en er werd zelfs met gerechtelijke stappen bedreigd. Maar daar trokken de initiatiefnemers zich niets van aan en na het inschakelen van een advocaat liet Tijnl verder niets meer van zich horen. Eenvoudig was de exploitatie zeker niet. Op een gegeven moment werd de lezers zelfs gevraagd om per kwartaal een vrijwillige bijdrage van 25 cent te betalen.

Weekblad *de Peperbus*

In eerste aanleg leek het goed te komen met het nieuwe blad. Maar van een goede verstandhouding tussen Van Keulen en Van Drielen was na twee jaar geen sprake meer en maart 1956 barstte de bom. De twee keerden elkaar boos de rug toe en begonnen ieder een eigen uitgave. Voor Van Keulen werd dat het *Zwols Nieuws en Advertentieblad*, voor Van Drielen *de Peperbus*. De eerste hield dat niet lang vol, de tweede ging het wel voor de wind. In die eerste jaren had *de Peperbus*, die op donderdag in Zwolle in de brievenbussen gleed, meestal een omvang van vier pagina's, soms slechts twee en met uitschieters van zes of acht pagina's. In de beginjaren was er volop aandacht voor redactionele artikelen, maar gaandeweg veranderde die verhouding in het voordeel van de commerciële boodschappen. En dat strookte wel met het motto van advertentieman Piet van Drielen: 'Advertenties leveren geld op, redactie kost geld.' Er verschenen kranten met naast de rubrieken *Stadspraat* en *Zondagsdiensten* nog maar weinig ander nieuws. *Stadspraat* werd goed gelezen vanwege de dikwijls niet malse manier waarop het gemeentelijk beleid op de korrel werd genomen. *Stadspraat* was heel kritisch en werd echt gevreten in Zwolle. Maar men genoot alleen als het over anderen ging; als mensen uit het zakenleven of van de gemeente zelf aan de beurt kwamen, pro-

testeerden ze hevig. *De Peperbus* maakte hierdoor zelfs vijanden, herinnert Adri van Drielen zich.

Stadsprater

Wie *Stadsprater* was, bleef heel lang een zorgvuldig bewaard geheim. Speculaties waren er wel, waarbij de naam van *Zwols Courant*-journalist Ernst Stavenuiter werd genoemd. Vooral wethouder Arie Nooter kreeg het nodige van de kroniekschrijver te verduren, waardoor *Stadspraat*

De voorpagina van de eerste uitgave van Weekblad *de Peperbus*. (Particulier bezit)

in het stadhuis *de Notenkraker* werd genoemd. Toen *de Peperbus* het in 1969 naar de mening van burgemeester J.A.F. Roelen te gortig had gemaakt, pakte hij de telefoon en belde eerst Piet van Drielen met de vraag wie de rubriek had geschreven ('Die schrijf ik', zei Piet, maar er was niemand die dat geloofde) en vervolgens - vanwege de geruchten - Loek Menschaar, de hoofdredacteur van de *Zwolse Courant*. Die liet Stavenuiter bij zich komen om hem te vragen of hij de schrijver van *Stadspraat* was. Na diens ontkenning was voor Menschaar de zaak afgedaan. Maar niet voor lang. Een slordigheid van Stavenuiter zorgde ervoor dat zijn wekelijkse bijdrage aan *de Peperbus* niet in de brievenbus van Van Drielen, maar in die van Tijn belandde, waarmee het mysterie was opgelost en Stavenuiter op staande voet door zijn hoofdredacteur werd ontslagen. Een ontslag dat overigens door zijn directeur Jaap Dikkers in zoverre werd teruggedraaid, dat de verslaggever een nieuwe functie kreeg, maar zijn gezicht op de redactie niet meer mocht laten zien. Korte tijd later vertrok Stavenuiter naar Amsterdam en nam Eltjo Scholtens, ook al bij de *Zwolse Courant* ontslagen, diens taak als Stadsprater over. Echter niet tot tevredenheid van de uitgever van *de Peperbus*, waar de opvolger van Piet van Drielen al in de coulissen stond: zijn zoon Adri.

Cirkelhoofd

Tijdens zijn studie aan de School voor de Grafische Vakken in Utrecht had Adri van Drielen al een jaar stage gelopen bij Tijn. Ook schreef hij als correspondent voor de sportbijlage van de *Zwolse Courant*. *De Peperbus* was intussen in omvang gegroeid, met een gemiddelde van acht pagina's. Op het gebied van de redactie was Ben Zomer-dijk met zijn artikelen over sport een trouwe medewerker van het eerste uur. Maar wat betreft de redactionele inhoud kon er wat Zwols nieuws betreft wel een tandje bij, besefte met name Adri. Hij ging in op het aanbod van zijn vader om per 1 juli 1970 bij *de Peperbus* in dienst te treden. In die periode ging de drukker, Hoekstra in Emme-loord, en daarmee ook de *Peperbus*, van het aloude boekdruk- (lood) over op het off-setprocédé.

Rechts: Altijd op de fiets maakte Piet van Drielen zijn ronde langs adverterende klanten. (Particulier bezit)

Adri werkte als scholier al mee aan *de Peperbus*. Hij maakte foto's, bijvoorbeeld voor de populaire rubriek 'Het cirkelhoofd van de week'. De gelukkige met een cirkel rond zijn of haar hoofd op de foto die rechtsboven op de voorpagina stond, kon een tientje in ontvangst komen nemen, al snel gevolgd door een scala aan cadeaus van winkeliers die inhaakten.

In die periode, om precies te zijn op 17 maart, veranderde de verschijningsdag van de krant. De koopavond in Zwolle 'verhuisde' naar de donderdag. *De Peperbus* bewoog mee en ging voortaan op woensdag in de verspreiding.

Baliekluiver

Met de komst van de zoon van oprichter Piet begon de *Peperbus* in journalistiek opzicht te groeien. Behalve de redactionele inhoud hield Adri zich ook bezig met administratieve zaken als factureren. Maar zijn hart lag toch vooral bij wat tegenwoordig 'content' wordt genoemd en door zijn vader lange tijd als bladvulling werd beschouwd. Adri ging zelf de rubriek *Stadspraat* schrijven, die vanaf dat moment informatiever en beschouwerder in plaats van fel werd en liet zijn gezicht zien bij persconferenties van de gemeente en vergaderingen van de gemeenteraad. Dit alles

Piet van Drielen en zijn zoon Adri, 1981. (Particulier bezit)

zorgde ervoor dat de relatie met de gemeente zo sterk werd verbeterd, dat *de Peperbus* in 1975 het contract kreeg voor de maandelijkse voorlichtingspagina van de gemeente, *de Baliekluiver*. Het maakte van *de Peperbus* een krant die in de markt 'serieuzer' werd genomen.

Eigen kantoor

Piet van Drielen regelde altijd de zaken vanuit zijn woonhuis. Als hij op stap was en zijn adverteerders bezocht of naar Drukkerij Hoekstra in Emmeloord ging, dan nam echtgenote Willy thuis de telefoon op. Het huurhuis aan de Bonte-koestraat 30 werd in 1967 verruild voor een veel ruimere koopwoning aan de Tesselschadestraat 23. Daar werd het toch krap nadat eerst dochter Vera (in 1973) en twee jaar later ook zoon Henny in de zaak aan de slag gingen. Vera (geboren in 1956) regelde onder andere de organisatie van de bezorging en Henny ruilde de baan van barkeeper bij Dijkhof in voor die van acquisiteur. Er ontstond meer werkruimte doordat Adri een woning aan de Brederostraat betrok; dat werd het redactieadres.

De groei van het bedrijf, inmiddels van eenmanszaak omgevormd tot een B.V., maakte het nodig op zoek te gaan naar een betere huisvesting. Eind 1979 verwierf *de Peperbus* de elektricitetswinkel van Van den Berg aan de Thomas a Kempisstraat 5 (op een mooie zichtlocatie aan de Brink). Het kantoor werd op 4 februari 1980 geopend. In april van dat jaar trad Adri toe tot de directie. De jaren ervoor was de dagelijkse leiding al steeds meer bij hem komen te liggen. Tijd voor de fotografie had hij nauwelijks meer; die taak nam freelance-fotograaf Hein Oordijk over. Vader Piet bleef volop betrokken bij de zaak en zijn eigen klanten bezoeken, ook na het bereiken van de 65-jarige leeftijd. Hij was trots op de groei van de krant en het feit dat zijn drie kinderen de zaak voortzetten. Erg tevreden was hij over het nieuwskarakter dat het blad naast die van brenger van commerciële boodschappen had gekregen. Het motto 'advertenties leveren geld op, redactie kost geld' had voor hem afgedaan. Hij zag in dat een aantrekkelijke krant, die daardoor door velen werd gelezen, aantrekkelijk was voor de adverteerders. Aan het einde van de jaren tachtig ging zijn

Vera van Drielen achter de balie van het kantoor. (Particulier bezit)

gezondheid achteruit. Op 9 oktober 1991 overleed Piet van Drielen op 72-jarige leeftijd. Zijn vrouw Willy kwam in 2007 te overlijden.

Voorpagina

De *Peperbus* kon intussen als een echt nieuwsblad worden beschouwd. De voorpagina zag er echter voor een krant ongebruikelijk uit met rubrieken in plaats van een opening met een grote kop erboven. 'Veel lezers zwerden bij *Stadspraat* om op overzichtelijke wijze op de hoogte te blijven van wat er speelde in het stadsbestuur en *het Cirkelhoofd* werd een begrip. Door de Weekenddiensten zo prominent op de voorpagina te zetten, hoefden mensen nooit te zoeken, overleefde de krant het weekend en belandde die later dan andere kranten bij het oud papier', zegt Adri van Drielen. Maar niet alleen door die drie 'trekkers' kreeg de *Peperbus* het karakter van een nieuwsblad. Neem de politieberichten. 'In die tijd ging elke werkdag een van ons naar het politiebureau om daar van de voorlichter van dienst te vernemen wat er zoal gebeurd. We hielden aan die bezoeken bijna een pagina politieberichten per week over.'

De *Peperbus* kreeg naast zakennieuws en series over bijvoorbeeld brandweer en politie, ook heel veel rubrieken, zoals over koken (*Hans Borrel*), het weer (Ton ten Hove) en de geschiedenis van de stad (archivaris Hans Knoester). Het redactionele werk kon niet meer door de directeur/hoofdredacteur alleen worden verzorgd; hij kreeg medewerking van Daatje Weegenaar en Carin van Unen. De acquisitie werd versterkt met Wim Mossel en Bert van Vilsteren, Jeanne Hasselt verscheen achter de balie en vader en zoon Hein en Martin Oordijk maakten de foto's. Uit eigen familiekring werkten Adri's echtgenote Tia (boekhouding) en Winnie (vrouw van Henny) als correctrice mee. Tijn Krantenuitgeverij kon dan marktleider zijn op de Zwolse advertentiemarkt, het aandeel van de *Peperbus* mocht er ook zijn. 'De drempel voor nieuwkomers was een hoge', zegt Adri.

Twaalf pagina's op dagbladformaat ('broadsheet') was aan het begin van de jaren tachtig de gemiddelde omvang van de *Peperbus*, in de decembermaand werd wel een omvang van 32 of zelfs 36 gehaald. Succesvol waren de lezersreizen die in samenwerking met o.a. reisbureau Jo Land werden georganiseerd. Reisbestemmingen waren bijvoorbeeld Spanje, Griekenland, Florida, Kenia en zelfs Indonesië, alsook de toenmalige Zwolse partnerstad Vologda in Rusland. En door samenwerking met de NS reden er voor dagtrips extra treinen naar Keulen, Brussel en Amsterdam.

De groei zette door, met in 1986 een gemiddelde omvang van zestien pagina's; vier jaar later werd de twintig aangetikt. Begin jaren negentig begon de marktsituatie echter te veranderen. 'Het aantal pagina's bleef gelijk, maar de omzet liep terug. Het redactioneel aanbod bleef groeien en hield geen gelijke tred met meer advertenties. Hoezeer we ook ons best deden, een beloning voor dat harde werken moest vanuit de markt niet worden verwacht', vertelt Adri. Om die marktsituatie te duiden, maakt hij de vergelijking met de kruidenier op de hoek. 'Iedereen was blij met diens aanwezigheid. Het was zo makkelijk voor de vergeten boodschappen. Maar natuurlijk werd voor de wekelijkse boodschappen de gang naar de supermarkt gemaakt. Die was veel voordeliger en

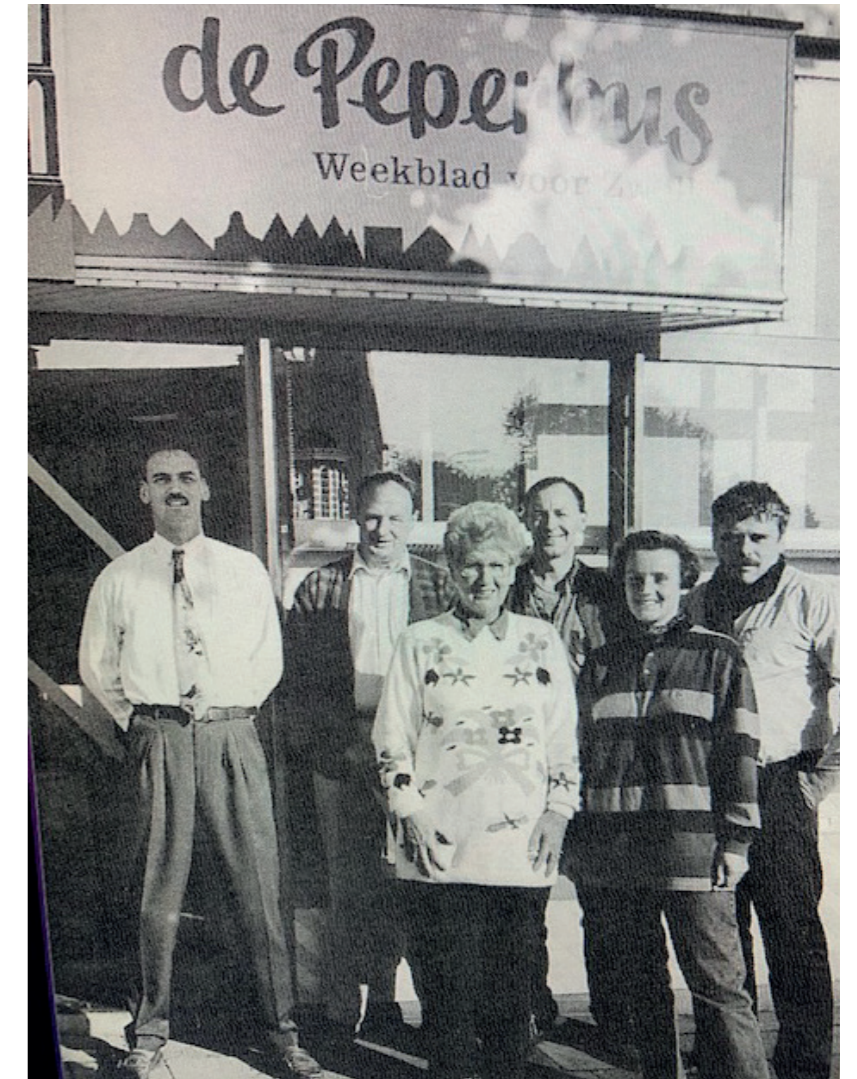
het assortiment veel ruimer.' Het aantal adverteerders stagneerde, want de middenstanders verloren terrein aan het filiaalbedrijf en franchiseketens. Die deden zaken met de grote krantenconcerns.

Overdracht

De situatie waarin de *Peperbus* zich als een klein bedrijf bevond en de toekomstperspectieven die dit bood, vatte Adri van Drielen in 1993 samen in een notitie die hij met de twee andere aandeelhouders (broer Henny en zus Vera) besprak. Dat was nog maar nauwelijks gebeurd of daar stond Tijn, dat zelf in 1988 was overgenomen door Wegener, op de stoep. De onderhandelingen leidden vrij snel tot een akkoord. Op 1 juli 1994 werden bij de notaris de papieren van de overdracht getekend. De leden van de familie Van Drielen begonnen aan een nieuw leven. Adri werd verslaggever op de stadsredactie van de *Zwolse Courant*, Henny acquisiteur bij Tijn en Vera kwam achter de balie van het stadskantoor van Tijn aan de Melkmarkt te staan. Van deze op het oog ingrijpende stap heeft Adri van Drielen nooit spijt gehad. 'Ik heb er goed afstand van kunnen nemen en mij achttien jaar prima thuis gevoeld op de stadsredactie van de *Zwolse Courant* en *de Stentor*. Op die wijze stond ik midden in de Zwolse samenleving; het was bovendien zeer interessant om de Zwolse politiek nauwgezet te volgen.' Zus Vera belandde uiteindelijk op het hoofdkantoor van Wegener in Apeldoorn, waar zij bij de facilitaire dienst werkte. Broer Henny voelde zich in de wereld van een grote uitgeverij minder thuis. Hij overleed in 2011 aan de gevolgen van een melanoom (huidkanker).

Eigen gezicht

Een belangrijk uitgangspunt bij de verkoop van de aandelen aan Wegener voor de familie Van Drielen was dat het eigen gezicht van de *Peperbus* zou blijven bestaan. Het werd ook door de nieuwe eigenaar beloofd, maar het Zwolse blad was in een later stadium slechts een van de vele weekbladen die - aangestuurd vanuit Enschede - door Wegener werden uitgegeven. In 2008 werd het concern dat uit de *Apeldoornse Courant* was voortgekomen voor ruim 800 miljoen euro overgenomen door de Britse Mecom Groep. De jaren daarna daalden de

advertentie-inkomsten en durfkapitalist Mecom kwam in de problemen. De Persgroep maakte daar dankbaar gebruik van. In 2015 nam deze Belgische mediagroep van de familie Van Thillo de aandelen Wegener over van Mecom en betaalde daar 'slechts' 245 miljoen voor. De Persgroep, die eerder al de dagbladen *Trouw*, *de Volkskrant*, *Algemeen Dagblad* en *het Parool* verwierf, veranderde in 2019 van naam: DGP Media.

Van al die veranderingen merkte de lezer van de *Peperbus* op zich niet zoveel. Wel beleefde het blad ups en downs, wat door veranderingen wat

Een deel van het *Peperbus*-personeel ten tijde van de overname. De foto werd gemaakt voor het personeelsblad van Tijn. Van links naar rechts Wim Mossel, Adri van Drielen, Jeanne Hasselt, Martin Oordijk, Carin van Unen en Henny van Drielen. Vera van Drielen, Bert van Vilsteren en Daatje Weegenaar ontbreken. (foto Jan Drost)

De voorpagina van de laatste uitgave van de Peperbus op 29 september 2021. (Particulier bezit)

betreft opzet en uitvoering niet verborgen kon worden gehouden. Voor de medewerkers volgden onder nieuwe eigenaren de reorganisaties elkaar in rap tempo op. Uiteindelijk stak DGP weinig energie in de ruim 250 huis-aan-huiskranten, waarvan *de Peperbus* er één was. Links en rechts verdwenen titels of werden ze bij andere uitgeverijen ondergebracht. Bij de 'grote uitverkoop' van dit jaar werd ook *de Peperbus* afgestoten. Nieuwe eigenaar is BrugMedia uit Kampen geworden, die de krant heeft laten opgaan in eigen uitgave *de Swollenaer*, die al twintig jaar in Zwolle verschijnt. Aan het bestaan van *de Peperbus* was daarmee na ruim 65 jaar een einde gekomen. Op 29 september verscheen het laatste nummer. Eindredacteur Joop de Haan, die net zijn 25-jarig dienstjubileum had gevierd, ging mee over naar BrugMedia.

Doorgeefluik

De klappers met alle jaargangen van weekblad *de Peperbus* liggen opgeslagen in het depot van Collectie Overijssel (tot voor kort Historisch Centrum Overijssel). Vanzelfsprekend bewaart Adri zelf ook exemplaren van 'zijn' krant. Als hij dan zo'n *Peperbus* tevoorschijn haalt, geeft hem dat met terugwerkende kracht een gevoel van trots. 'Het product zag er gewoon prima uit met een redactionele inhoud die er mocht zijn. Nieuws - ook het kleine - en achtergrond, alles kwam in *de Peperbus* aan bod. De krant functioneerde als doorgeefluik tussen organisaties/verenigingen en de Zwolse samenleving.'

* Bij het samenstellen van dit artikel is gebruikgemaakt van teksten die Adri van Drielen eerder al voor een familieboek had gemaakt.

Auteurs

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij *de Stentor* de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactioneel werk gaan doen.

Jan van de Wetering (1947) is (eind) redacteur van het *ZHT* en van de website van de ZHV. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001), *Hoe schrijft ik geschiedenis* (2004), *De Zwolse canon* (2008) en *Een toekomst waarborgen* (2015).

Saskia Zwiers (1962) is beeldend kunstenaar en kunsthistoricus. Sinds 1997 is zij werkzaam als directrice bij St. het Vrouwenhuis in Zwolle. Zij schreef over onder andere over Zwolse schilders en voor het boek *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* (2013). Samen met historicus Jan ten Hove publiceerde zij over 50 jaar Emmanuëlshuizen als woon- en werkplek voor kunstenaars (2016) en over de hofjes van Zwolle (2017).

Colofon

Het *Zwols Historisch Tijdschrift* is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Frank Inklaar en Jan van de Wetering (eindredacteurs), Gerrit Barbé, Michael Bremmers, Michael Klomp, Elmy Elderman, Harry Stalknecht, Johan Teunis, Steven ten Veen, Sanne van Zanten

Redactie website

Jan van de Wetering (eindredactie), Gerrit Barbé, Sanne van Zanten

Redactieadres (tijdschrift en website)

Krammer 11, 8032 EJ Zwolle
E-mail: redactiezht@zwolsehistorischevereniging.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Martin Guldemond, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annét Bootsma - van Hulst, Jan Kam, Johan Teunis

Website: www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Martin Guldemond
Pilotenlaan 29, 8017 GG Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en nieuwe leden

Adreswijzigingen en lidmaatschap:
www.zwolsehistorischevereniging.nl of tel. 038 4651735
Opzeggingen: vóór 1 december lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775 tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving en opmaak: Ger Bomans, Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De redactie heeft er naar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu € 100,- spaartegoed!

Vraag een GRATIS proefplaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
 MARSWEG 42 | ZWOLLE | [IQ.NL](http://iq.nl)
 DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN NET ZO GOED ALS JE HUID

KIES VOOR ZONNEGLAZEN MET EYE-SUN PROTECTION FACTOR

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift* en gratis toegang tot thema-avonden

Word nu lid voor slechts 25 euro per jaar!

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

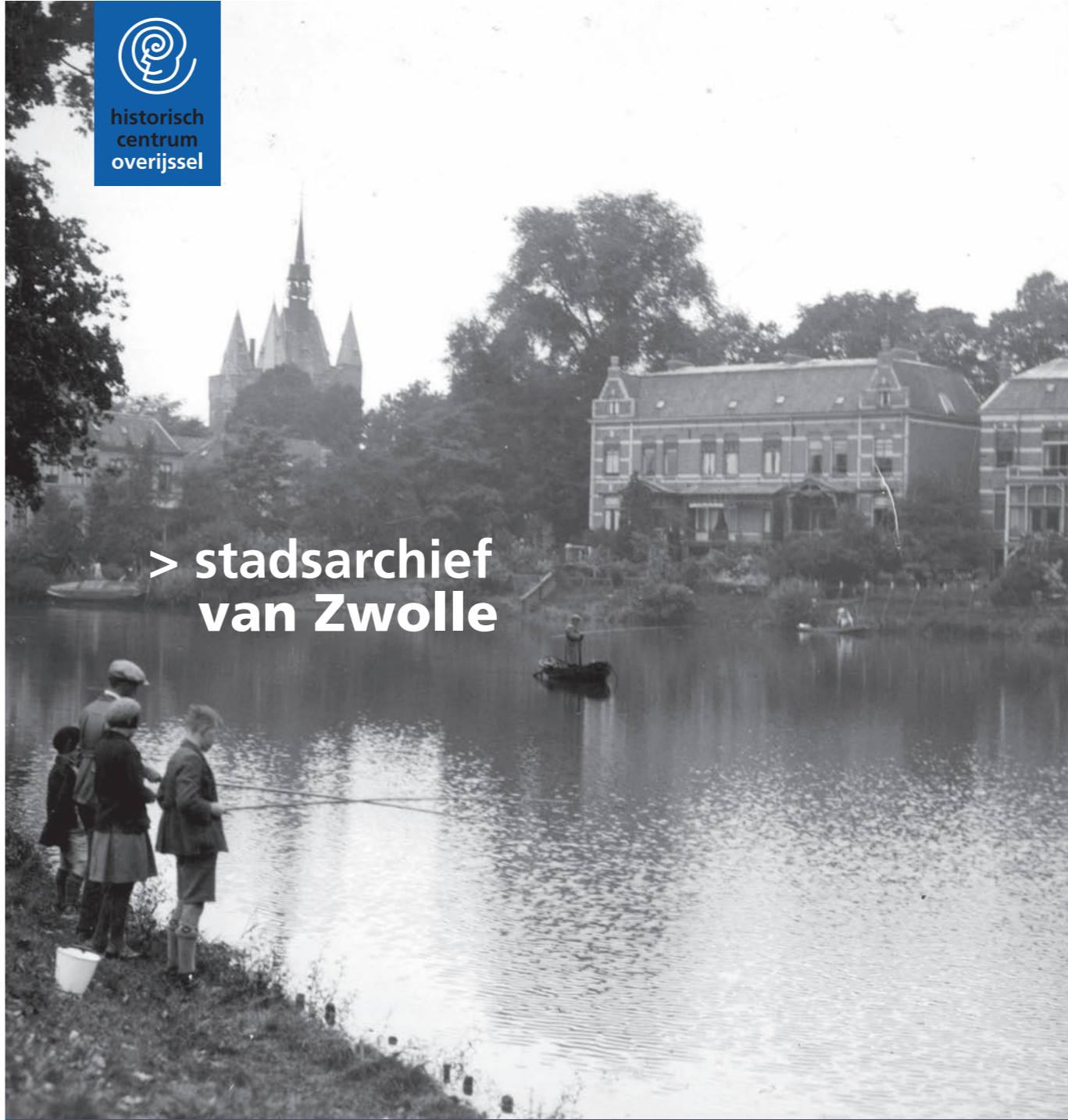
De Zwolse Historische Vereniging participeert in het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis ZWOLLE

Rondleiding op afspraak
 038 422 48 23
www.vrouwenhuiszwolle.nl

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch centrum overijssel

> stadsarchief van Zwolle

www.historischcentrumoverijssel.nl

Trots en kleurrijk

Zalsman. Dé grafimedia-partner om samen communicatieprojecten tot een succes te maken. Communicatie op papier en/of digitaal voor een eerlijke prijs met ongekend snelle levertijden. Een brede dienstverlening waarbij u centraal staat. Voor al uw wensen op het gebied van drukken, printen, web2print en logistiek hebben wij een passende oplossing. Of u nu regionaal of internationaal opereert, in de zorg, bedrijfsleven, sport of bij de overheid, wij helpen u graag van al uw producties en projecten een succes te maken.

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Drukken • Printen • ICT • Web2Print • Warehousing